

Filosofische Antropologie

Wat is de mens?

Filosofie
4VWO
periode 2
2025-2026

 OOSTVAARDERS COLLEGE

Voorwoord

Beste denker,

Welkom bij filosofie, periode 2. Voor je ligt niet zomaar een bundel papier, maar een uitnodiging voor een van de spannendste reizen die je op school kunt maken: de reis naar binnen.

In de vorige periode hebben we geleerd *hoe* we moeten denken. Nu gaan we die gereedschappen gebruiken om te onderzoeken *wat* we zijn. Dit boekje, *Filosofische Antropologie*, draait om de vraag die de mensheid al duizenden jaren bezighoudt: Wat maakt ons mens? Zijn we veredelde apen, biologische machines, of dragers van een onsterfelijke ziel?

Op de voorkant zie je een Janusgezicht. In de Romeinse mythologie keek Janus tegelijk naar het verleden en de toekomst. Dat is precies wat wij gaan doen. We kijken terug naar de grote denkers uit de geschiedenis, van Plato tot Sartre, om te begrijpen hoe we vandaag de dag naar onszelf kijken.

Ter verantwoording: bij het maken van dit lesmateriaal heb ik samengewerkt met een niet-menselijke intelligentie, Gemini 3. Deze AI hielp met teksten en beelden.¹

Bereid je voor op stevige discussies, het omverwerpen van je eigen zekerheden en – hopelijk – een hernieuwde blik op jezelf.

Succes en veel plezier,

Martin Struik *Filosofiedocent*

---

¹ Ethische voetnoot: Op basis van de rekenmodellen van onderzoekers als Shaolei Ren (University of California, Riverside) wordt geschat dat het volledige creatieproces van dit boekje in totaal ongeveer 4 kWh aan elektriciteit heeft verbruikt en een watervoetafdruk heeft van circa 16 tot 32 liter water. Ter illustratie: dat is ongeveer 4x één wasmachine op 60 graden laten draaien of 24 kilometer rijden met een elektrische auto. U kunt de details van het onderzoek en de rekenmethodes zelf nalezen in dit artikel van de Universiteit van Californië: [AI programs consume large volumes of scarce water \(UCR News\)](#)

Inhoud

Studiewijzer Filosofische Antropologie 2025-2026	4
Inleiding: Wat maakt een mens een mens?	6
Brief aan een alien	7
Deel I: Mensbeelden	8
Hoofdstuk 1: De Klassieke Griekse Visie – De mens in een hogere orde	9
Hoofdstuk 2: Het Monotheïstische Mensbeeld – Dienaar, Partner of Kind?	13
Hoofdstuk 3: Het Verlichte Mensbeeld – De mens aan het stuur	17
Hoofdstuk 4: Het Romantische Mensbeeld – Voelen dat je leeft	21
Hoofdstuk 5: Het Pessimistische Mensbeeld – De donkere diepte	25
Hoofdstuk 6: Het Existentialisme – Veroordeeld tot vrijheid	29
Hoofdstuk 7: Het Evolutionaire Mensbeeld – De aap in ons	33
<i>Deel II: Filosofische vraagstukken</i>	38
Hoofdstuk 8: Het Raadsel van Bewustzijn – Is er iemand thuis?	39
Hoofdstuk 9: Filosofische Vraagstukken 2 – Wie is 'ik'?	43
Hoofdstuk 10: Filosofische Vraagstukken 3 – Heb ik een vrije wil?	47

Studiewijzer Filosofische Antropologie 2025-2026

Cijfers periode 2:

- Rechtbank (1x; Bijlage 6)
  - Voortgangstoets (2x) *Hele boekje Filosofische Antropologie + Bijlage Filosofische Vaardigheden*
-

Wekelijks werk & Verwachtingen (± 60 min p/w)

Filosofie leer je niet door achterover te leunen, maar door te *doen*. Daarom verwerk je de stof wekelijks. Je mag hierbij kiezen welke leerroute het beste bij jou past:

1. Kies je route Na elke theorieles verwerk je de stof. Je kiest per week:

- **Optie A (De Breedte):** Je maakt alle reguliere verwerkingsvragen (meestal kopje A en B). Dit helpt je om de begrippen en theorieën goed in de vingers te krijgen.
- **Optie B (De Diepte):** Je slaat de reguliere vragen over en stort je volledig op de grotere slotopdracht/essay (meestal kopje C of D). Dit is voor de leerling die de theorie al snapt en deze creatief wil toepassen.

2. Spelregels & Werkhouding

- **Zichtbare inzet:** Het huiswerk hoeft niet foutloos te zijn, maar wel compleet en serieus gemaakt. "Ik snapte het niet" is geen reden voor een leeg schrift; noteer dan *wat* je niet snapte.
- **Inhalen:** Was je ziek of afwezig? Je bent zelf verantwoordelijk om de gemiste stof en opdrachten in te halen voor de volgende les.
- **Consequentie:** Bij 3x onvoldoende inzet, geen huiswerk of spullen niet op orde, volgt een officiële 'O' (onvoldoende) voor werkhouding.

3. Toetsing & Leerdoelen Alle behandelde stof is toetsstof.

- **Check:** Aan het begin van elk hoofdstuk staan leerdoelen. Gebruik deze als afvinklijst: ken je ze? Dan ben je klaar voor de toets.
- **Tip:** Zie *Bijlage 4* voor slimme studietechnieken.

4. Project Rechtbank Naast het wekelijkse werk loopt het project *Filosofische Rechtbank*.

- Zorg dat je in de weken voor jouw zitting (zie schema) extra tijd inplant om met je partner af te spreken.
- Gebruik het **Stappenplan Voorbereiding** (Bijlage 6) om niet voor verrassingen te komen staan.

Studiewijzer Filosofie periode 2

Week	Dinsdag 4 ^e uur	Woensdag 3 ^e uur	Wo 4 ^e uur
48 (24-11)	Toetsnabespreking	Essays nabespreking (peer review)	Intro – Brief aan een Alien
49 (1-12)	Les 1 Het klassieke mensbeeld	Les 2 Het monotheïstische mensbeeld	Socratisch gesprek
50 (8-12)	Les 3 Het verlichte mensbeeld	Les 4 Het romantische mensbeeld	Socratisch gesprek
51 (15-12)	<i>Voorbeeldrechtbank</i>	Les 5 Het pessimistische mensbeeld	Socratisch gesprek
52/1	Kersvakantie		
2 (5-1)	Les 6 Het existentialistische mensbeeld	Oefentoets (40 minuten)	Peer review
3 (12-1)	Rechtbank 1 "Voor een gelukkig leven is het noodzakelijk dat je je emoties en verlangens beheerst en volgens de rede leeft."	Les 7 Het evolutionaire mensbeeld	Socratisch gesprek
4 (19-1)	Rechtbank 2 "Alleen als je leven in het teken staat van een hoger doel, kun je een gelukkig leven leiden."	Les 8 Wat is bewustzijn?	Socratisch gesprek
5 (26-1)	Rechtbank 3 "Het leven in de moderne samenleving is onnatuurlijk en vervreemdt ons van ons diepere gevoelsleven."	Les 9 Wat is mijn 'zelf'?	Socratisch gesprek
6 (2-2)	Rechtbank 4 "Je bent 100% verantwoordelijk voor je eigen leven, ongeacht je omstandigheden."	Les 10 Heb ik een vrije wil?	Socratisch gesprek
7 (9-2)	Rechtbank 5 "Een robot die in gedrag niet te onderscheiden is van een mens, verdient dezelfde rechten als een mens."	Review van alle stof	Staande discussie
8 (16-2)	Toetsperiode 2 – Boekje Antropologie (100 minuten, 2x)		

Inleiding: Wat maakt een mens een mens?

Stel je voor: je krijgt radiocontact met een buitenaards wezen. Het wezen is intelligent, maar snapt helemaal niets van ons. Het vraagt jou: *"Leg eens uit... wat is een mens eigenlijk?"*

Wat zeg je dan? Zeg je: *"Wij zijn dieren die rechtop lopen en kleren dragen"*? Zeg je: *"Wij zijn wezens met gevoelens, dromen en angsten"*? Of zeg je: *"Wij zijn een plaag die de planeet verwoest"*?

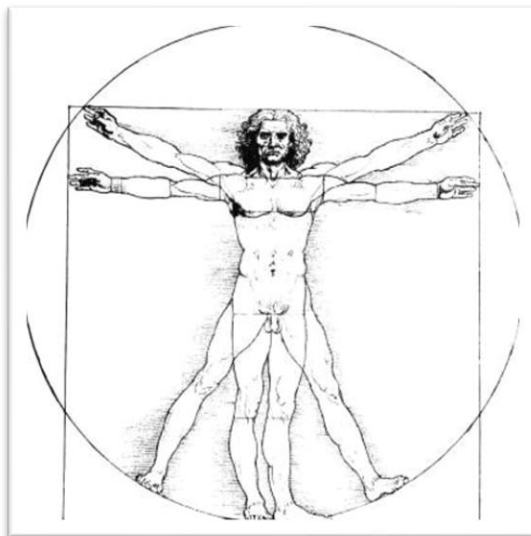
Het antwoord lijkt simpel, totdat je erover na gaat denken. Ben je je brein? Ben je je lichaam? Ben je wat je doet, of wat je voelt? Filosofische antropologie is de tak van de sport die precies deze puzzel probeert te leggen.

Geen pasklare antwoorden In dit vak zul je merken dat er niet één definitief antwoord is. De geschiedenis van de filosofie is een enorme spiegelzaal. Elke tijd en elke cultuur houdt ons een andere spiegel voor.

- Soms zien we een **goddelijk wezen**, verheven boven de natuur.
- Soms zien we een **autonome held**, die zijn eigen lot bepaalt.
- Soms zien we een **tragisch dier**, gedreven door driften die hij niet begrijpt.

Theorie en Praktijk We gaan deze spiegelbeelden niet alleen bestuderen, we gaan ze ook testen. In de lessen voeren we Socratische gesprekken om onze aannames te kraken. En het hoogtepunt van deze periode is de **Filosofische Rechtbank**. Daar zul je niet alleen moeten *kennen*, maar ook moeten *strijden* voor een mensbeeld. Je zult merken dat jouw visie op de mens bepaalt hoe je denkt over strafrecht, opvoeding, politiek en geluk.

Laten we beginnen.

Figuur 1 De Vitruviusman (ca. 1490), getekend door Leonardo da Vinci, symboliseert de harmonie tussen lichaam en geest en belichaamt de eeuwenoude filosofische zoektocht naar wat de mens tot mens maakt.

Brief aan een alien

Om deze module over filosofische antropologie te beginnen, voeren we een gedachte-experiment uit. Stel je voor: je hebt radiocontact met een intelligente buitenaardse levensvorm van een verre planeet. Dit wezen heeft geen enkel begrip van wat het betekent om mens te zijn. Het kent geen concepten als cultuur, taal of gevoelens zoals wij die ervaren. Hoe zou jij uitleggen wat de mens is? Wat maakt ons uniek? En hoe leg je dat uit aan een wezen zonder een gedeeld referentiekader?

Dit gedachte-experiment daagt ons uit om stil te staan bij de kern van onze identiteit. Het helpt ons niet alleen na te denken over de diversiteit van menselijke eigenschappen, maar ook over wat ons als soort verenigt. Gaandeweg zullen we zien dat de antwoorden op deze vragen niet alleen een spiegel zijn van onze visie op de mens, maar ook van hoe we onszelf zien in relatie tot anderen.

Met deze inleiding stappen we in een eeuwenoud filosofisch debat, terwijl we tegelijkertijd onze eigen antwoorden en standpunten ontdekken. Wat maakt jou mens?

Figuur 2 Een buitenaards gesprek: hoe leg je de complexiteit van de mens uit aan een wezen dat niets van onze wereld begrijpt? Een radiocontact dat ons uitdaagt onze eigen identiteit te onderzoeken.

Deel I: Mensbeelden

In dit eerste deel wandelen we door de galerij van de geschiedenis. We onderzoeken hoe de mens door de eeuwen heen naar zichzelf heeft gekeken. Je zult zien dat het mensbeeld nooit stilstaat; het beweegt mee met de tijd, de wetenschap en de cultuur.

We beginnen bij de **Klassieke Oudheid**, waar de mens werd gezien als een puzzelstukje in een perfecte, kosmische orde. Via de **Religieuze tradities**, die ons een ziel en een doel gaven, reizen we naar de **Verlichting**, waar de mens zichzelf kroonde tot koning van de rede.

Maar elke actie roept een reactie op. We zullen zien hoe de **Romantiek** in opstand kwam met gevoel en passie, hoe **Pessimisten** ons wezen ontmaskerden als een chaos van driften, en hoe het **Existentialisme** ons veroordeelde tot absolute vrijheid. Tot slot kijken we in de spiegel die **Darwin** ons voorhield: de mens als naakte aap.

Elk hoofdstuk biedt je een nieuwe bril om naar jezelf te kijken. Welke bril zet jij het liefste op?

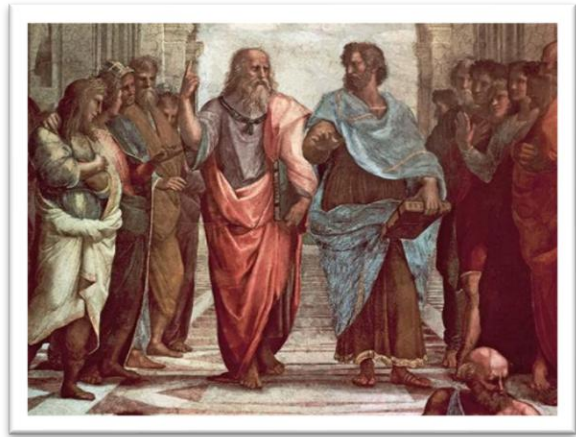

Hoofdstuk 1: De Klassieke Griekse Visie – De mens in een hogere orde

Hoofdvraag: Hoe vindt de mens zijn bestemming in een wereld die groter is dan hijzelf?

Inleiding: Een wezen tussen twee werelden

Stel je voor dat je naar de sterrenhemel kijkt. Voel je je dan klein en onbeduidend, of voel je juist een wonderlijke verbinding met dat immense heelal? Voor de denkers uit de Griekse Oudheid was dit geen zweverige vraag, maar de kern van het mens-zijn. Zij zagen de wereld niet als een verzameling losse atomen, maar als een geordend geheel, een **Kosmos**. En de mens? Die had daarin een specifieke, vaste plek.

Plato wijst omhoog naar de Ideeënwereld; leerling Aristoteles wijst vooruit, naar de empirische wereld als bron van kennis. Fragment uit Rafaël, De School van Athene

Toch is die plek niet eenvoudig in te nemen. De mens is namelijk een grensgeval. We hebben een lichaam dat ons – net als de dieren – bindt aan de aarde, aan honger, slaap en sterfelijkheid. Maar we hebben ook iets dat ons optilt boven de natuur: de Rede (*logos*). Dankzij ons verstand kunnen we die hogere orde van de Kosmos begrijpen en er deel van uitmaken. De grote uitdaging van het leven is volgens de Grieken dan ook niet 'jezelf zijn' of 'doen wat goed voelt', maar ontdekken hoe je jezelf kunt invoegen in die hogere orde.

In dit hoofdstuk kijken we hoe de twee aartsvaders van de filosofie, Plato en Aristoteles, dit uitleggen. Voor beiden is het leven een oefening in het ontstijgen van je eigen, kleine verlangens om iets groters te bereiken.

1.1 Plato: De ziel als wagenmenner

Voor Plato (427–347 v.Chr.) is de menselijke ziel als een reiziger die eigenlijk in een ander land thuishoort. Hij is een **dualist**: hij gelooft dat er twee werelden zijn. Er is de rommelige, veranderlijke wereld die we met onze zintuigen waarnemen (de wereld van 'worden'). En er is een hogere, eeuwige wereld die we alleen met ons verstand kunnen 'zien': de wereld van de Ideeën (de wereld van 'zijn'). Daar bevinden zich de perfecte vormen van Waarheid, Schoonheid en Rechtvaardigheid.

Onze ziel komt uit die hogere wereld, maar zit tijdelijk opgesloten in een lichaam. Dat lichaam is met zijn driften en behoeftes vaak een storende factor. Om dit conflict uit te leggen, gebruikt Plato in zijn dialoog *Phaedrus* het beroemde beeld van de **wagenmenner**.

Stel je je ziel voor als een strijdswagen met twee paarden en een menner.

- **Het zwarte paard (*Epithymia*):** Dit paard is wild, koppig en sterk. Het staat voor onze lichamelijke begeerten: honger, lust, hebzucht. Het wil nú genieten en trekt de wagen naar beneden, naar de aarde en het genot.
- **Het witte paard (*Thymos*):** Dit paard is nobel, moedig en gehoorzaam. Het staat voor onze wilskracht, ons eergevoel en onze verontwaardiging. Het wil doen wat juist is en strijden voor het goede.
- **De menner (*Logos*):** Dit ben jij – of althans, je verstand. Jouw taak is om de leiding te nemen. Je moet het wilde paard temmen en het nobele paard aansturen.

De hogere orde

Het doel van de rit is niet om doelloos rond te rijden, maar om de wagen omhoog te sturen, terug naar de sfeer van de waarheid. Dat lukt alleen als er een strikte hiërarchie is. De rede moet heersen over de emoties en driften. In Plato's ideale mens (en in zijn ideale staat) heerst orde. Wie zijn driften (het zwarte paard) de vrije loop laat, wordt een slaaf van zijn lichaam en verliest het contact met de hogere werkelijkheid. Vrijheid is voor Plato dus niet 'doen wat je wilt', maar 'doen wat redelijk is'.

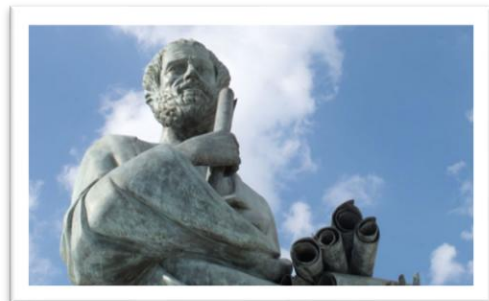
1.2 Aristoteles: Alles heeft een doel

Aristoteles (384–322 v.Chr.) was de leerling van Plato, maar hij keek met andere ogen. Hij wees niet naar een onzichtbare hemel, maar naar de natuur om zich heen. Hij zag dat alles in de natuur, van de kleinste plant tot de grootste ster, een innerlijk doel heeft. Dit noem je **teleologie** (van het Griekse *telos*, doel).

Een eikel heeft als doel een eik te worden. Een oog heeft als doel om te zien. En de mens? Wat is ons *telos*?

Volgens Aristoteles heeft de mens een unieke functie die geen enkel ander wezen heeft: de Rede (logos). Planten leven, dieren voelen, maar alleen de mens kan denken en spreken over rechtvaardigheid. Ons doel is dus: het uitstekend gebruiken van die rede. Als we dat doen – als we onze talenten volledig ontplooiën in overeenstemming met de rede – bereiken we Eudaimonia. Dit wordt vaak vertaald als 'geluk', maar 'slagen' of 'bloeien' is een betere term. Het is geen vluchtig gevoel, maar de bekroning van een actief en deugdzaam leven.

Zoon Politikon: De mens in de polis

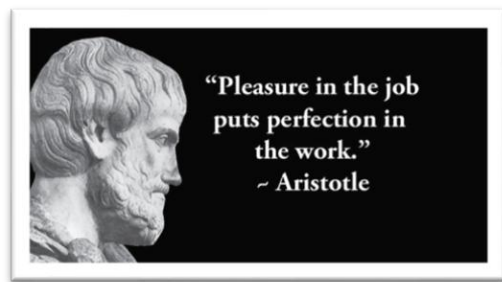

Figuur 3 Standbeeld van Aristoteles: grondlegger van het teleologische mensbeeld, waarin het bereiken van eudaimonia centraal staat.

Dit doel kunnen we niet in ons eentje bereiken. Aristoteles noemde de mens een zoon politikon: een gemeenschapsdier. Een hand die is afgehakt, is geen echte hand meer, want hij kan zijn functie niet meer vervullen. Zo is ook een mens die losstaat van de gemeenschap geen mens meer.

Wij zijn ingebed in de Polis (de stadstaat). Alleen in relatie tot anderen, door wetten te maken, vrienden te hebben en samen te leven, kunnen we onze rede en moraal ontwikkelen.

Hier zien we opnieuw die 'hogere orde': je bent als mens onderdeel van een groter geheel. Voor Aristoteles is het ondenkbaar dat je je eigen levensdoel 'verzint', zoals wij dat nu vaak zien. Je doel ligt vast in je natuur: mens zijn. En dat betekent functioneren als een rationeel onderdeel van de gemeenschap. De hoogste vorm van geluk vond Aristoteles overigens in het **contemplatieve leven**: het bestuderen van de eeuwige waarheden van de kosmos. Daar komt de mens het dichtst bij het goddelijke.

Figuur 4 Aristoteles benadrukt het belang van plezier in het werk als een weg naar perfectie en vervulling. In zijn filosofie over eudaimonia (het goede leven) stelt Aristoteles dat geluk voortkomt uit het realiseren van onze deugden en potenties. Werk dat in overeenstemming is met onze vaardigheden en interesses draagt bij aan dit streven, omdat het ons in staat stelt te excelleren en betekenis te vinden in ons handelen.

Verwerkingsopdrachten Hoofdstuk 1

A. Verdieping: Plato

1. **De wagenmenner in de praktijk:** Beschrijf een situatie uit je eigen leven waarin je de strijd tussen de 'drie delen van de ziel' hebt ervaren.
  - Wat wilde het 'zwarte paard' (je begeerte/impulsen)?
  - Wat wilde het 'witte paard' (je eergevoel/plichtsbesef)?
  - Hoe probeerde de 'menner' (je verstand) in te grijpen? Lukte het om de wagen op de weg te houden?
2. **Dualisme:** Plato stelt dat het lichaam ons vaak afleidt van wat echt belangrijk is (de Ideeën). Ben je het daarmee eens? Geef een modern voorbeeld waarin focus op het lichaam (uiterlijk, genot, sport) ons kan afhouden van 'hogere' zaken.

B. Verdieping: Aristoteles

3. **Teleologie (Doelgerichtheid):** Volgens Aristoteles is iets 'goed' als het zijn doel vervult. Een goed mes snijdt scherp.

* Wanneer is volgens deze theorie een leerling een 'goede leerling'?

* Is dat hetzelfde als een leerling die 'zich goed voelt'? Waarom wel/niet?

4. Zoon Politikon: Aristoteles zegt: "Wie buiten de gemeenschap kan leven is ofwel een beest, ofwel een god."

* Leg uit waarom wij volgens hem de gemeenschap (de polis) nodig hebben om volledig mens te worden. Wat missen we als we alleen zijn?

C. Filosofische Dialoog (Nabespreking)

5. Debatstelling: "Je vindt je bestemming pas als je jezelf schikt in een hogere orde."

In de Klassieke Oudheid (en later in de Middeleeuwen) geloofde men dat de mens een dienende rol had in een groter geheel (de Kosmos, de Staat, of Gods plan). Tegenwoordig geloven we vaak het omgekeerde: dat het individu centraal staat en zijn eigen doel mag kiezen.

* **Verdedig de stelling (vanuit Plato/Aristoteles):** Bedenk een argument waarom het beter is voor een mens om zijn taak/functie in het geheel te vervullen, in plaats van alleen zijn eigen verlangens te volgen. (Denk aan: harmonie, zinvolheid, samenleving).

* **Val de stelling aan (vanuit een modern perspectief):** Bedenk een argument waarom het idee van een 'vaste plek in de orde' juist beklemmend of onjuist kan zijn.

D Vaardigheden: Aristoteles' Definitie

Aristoteles definieert de mens als een "redelijk dier" (animal rationale). Laten we dit testen met de begripsanalyse uit periode 1:

- Is "dier zijn" een noodzakelijke voorwaarde om mens te zijn? (Ja, zonder lichaam geen mens).
- Is "dier zijn" een voldoende voorwaarde? (Nee, een koe is ook een dier).
- Wat voegt Aristoteles toe om het voldoende te maken? (De Rede / Logos).
- *Kritische vraag:* Is de Rede volgens jou echt noodzakelijk om mens te zijn? Wat zegt dit over mensen met een zware verstandelijke beperking? (Zie ook H3, Kant).

Hoofdstuk 2: Het Monotheïstische Mensbeeld – Dienaar, Partner of Kind?

Hoofdvraag: Wat is de waardigheid en de bestemming van de mens in de drie grote monotheïstische tradities?

Inleiding: Één God, drie mensbeelden

Terwijl de Grieken zochten naar een rationele orde in de natuur, ontstond in het Midden-Oosten een traditie die de wereld zag als het werk van een persoonlijke Schepper. Het Jodendom, het Christendom en de Islam – de drie 'religies van het boek' – delen een fundamenteel uitgangspunt: de mens is geen toevalstreffer, maar een gewild schepsel met een unieke relatie tot God.

Figuur 5 Symbolen van de drie monotheïstische tradities: islam, jodendom en christendom. Deze religies benadrukken de mens als geschapen naar Gods beeld, met een unieke waardigheid en verantwoordelijkheid.

Toch denken deze drie tradities niet precies hetzelfde over *wie* die mens is. Is de mens een autonome partner van God die de wereld moet repareren? Een gevallen zondaar die gered moet worden? Of een dienaar die vergeetachtig is en herinnerd moet worden aan zijn taak? In dit hoofdstuk onderzoeken we deze nuances.

2.1 De hoge status: Beeld, Partner en Rentmeester

In alle drie de tradities heeft de mens een uitzonderlijke status. We staan boven de dieren, niet alleen door ons verstand (zoals de Grieken dachten), maar door onze aanstelling.

Het Joodse perspectief: De mens als Partner In de joodse traditie is de mens geschapen *b'tselem Elohim* (naar Gods beeld). Dit betekent niet dat we eruitzien als God, maar dat we Gods vertegenwoordigers zijn. De mens wordt gezien als een **partner** van God. De schepping is namelijk nog niet 'af'. God heeft de wereld gemaakt, maar het is aan de mens om eraan te werken en haar te vervolmaken. Dit wordt *Tikkun Olam* genoemd: het herstellen of verbeteren van de wereld. De mens is hier een medeschepper met een enorme verantwoordelijkheid.

Het Islamitische perspectief: De mens als Rentmeester In de islam wordt de mens aangeduid als *Khalifa* (rentmeester of plaatsvervanger) op aarde. De mens is de kroon op de schepping omdat God hem kennis en verantwoordelijkheid heeft gegeven die zelfs de engelen niet hebben. Volgens de islam wordt ieder mens geboren met een **Fitra**: een natuurlijke, zuivere aanleg om het goede te doen en God te kennen. In de basis is de mens dus goed en puur geschapen.

Het Christelijke perspectief: De mens als Kind Ook het christendom deelt het idee van *Imago Dei* (Beeld van God). Hier ligt de nadruk vaak sterk op de relationele kant: God is een Vader en de mens is bedoeld als zijn kind. De waardigheid van de mens ligt in de liefde die hij ontvangt en kan doorgeven .

2.2 Het menselijke probleem: Zonde of Vergeetachtigheid?

Als de mens zo hoogstaand is, waarom is er dan zoveel ellende? Hier lopen de filosofische mensbeelden uiteen.

Christendom: De Zondeval (Erfzonde) Het christendom heeft historisch gezien het meest pessimistische mensbeeld van de drie. Door de **zondeval** is de menselijke natuur fundamenteel beschadigd ('gebroken'). De wil is niet meer vrij, maar geneigd tot het kwade. De mens kan zichzelf niet genezen; de spiegel is in duizend stukjes gevallen. Dit verklaart het sterke dualisme in de christelijke geschiedenis: de strijd tussen 'het vlees' (onze zondige natuur) en 'de geest' .

Figuur 6 Vooral het christelijke mensbeeld, waarin een fundamenteel conflict bestaat tussen de hogere natuur van de ziel en de lagere natuur van het lichaam. Terwijl de ziel streeft naar God, waarheid en eeuwig leven, wordt zij tegengehouden door de verlangens en zwakheden van het lichaam.

Jodendom: Twee driften Het jodendom kent geen 'erfzonde' waardoor je veroemd geboren wordt. In plaats daarvan ziet het de mens als een wezen in constante strijd tussen twee impulsen: de *Yetzer HaRa* (de kwade drift, of eigenbelang) en de *Yetzer HaTov* (de goede drift). De 'kwade' drift is niet duivels; het is de drijfveer voor eten, seks en ambitie. Het wordt pas kwaad als het niet wordt beheerst. De mens heeft de **vrije wil** om elk moment te kiezen tussen goed en kwaad. Je bent niet kapot, je staat alleen constant op een kruispunt.

Islam: Vergeetachtigheid Ook de islam wijst erfzonde af. Adam en Eva maakten een fout, maar ze werden vergeven. De mens is niet slecht, maar wel zwak en **vergeetachtig** (*Ghaflah*). We vergeten onze *Fitra* (onze pure natuur) en laten ons afleiden door wereldse zaken. Het probleem is niet dat onze wil corrupt is, maar dat we onze focus verliezen. De mens is een dienaar (*Abd*) die constant herinnerd moet worden aan zijn taak. De 'Jihad' (inspanning) is primair de innerlijke strijd tegen het ego en de verleidingen.

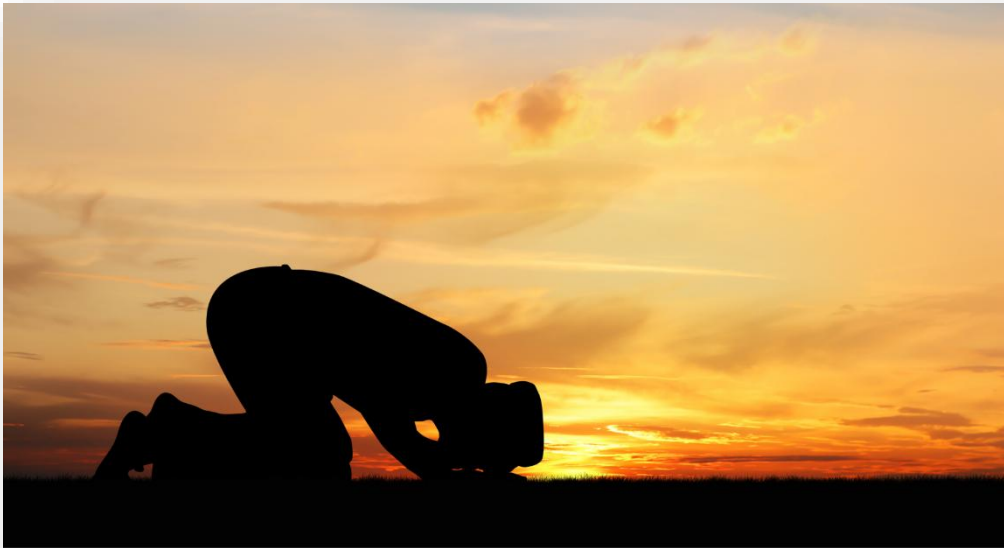

2.3 De oplossing: Genade of Wet?

Hoe wordt de mens weer heel?

- Voor de **christen** komt de oplossing van buitenaf: **Genade**. Omdat de mens zichzelf niet kan fixen, doet God dat door mens te worden (Jezus). Het goede leven is een leven van dankbaarheid en ontvangen .
- Voor de **jood** en de **moslim** ligt de oplossing in de **Weg** (De *Halacha* of de *Sharia*). God heeft de mens niet alleen gelaten, maar een handleiding gegeven (de Torah/Koran). Omdat de mens wél de capaciteit heeft om het goede te kiezen (Jodendom) of zich te herinneren (Islam), is het de taak van de mens om via discipline, gebed en rechtvaardig handelen zijn doel te bereiken.

Figuur 7 Gebed als uitdrukking van overgave en verbondenheid met het goddelijke, een kernaspect van het monotheïstische mensbeeld

Verwerkingsopdrachten Hoofdstuk 2

A. Begrip & Vergelijking

1. **De Oorzaak van het Kwaad:** Stel dat iemand steelt uit een winkel. Hoe zouden de drie tradities de *oorzaak* in de mens verklaren?
  - *Christendom:* "Hij deed dit omdat zijn natuur..."
  - *Jodendom:* "Hij deed dit omdat zijn Yetzer..."
  - *Islam:* "Hij deed dit omdat hij zijn *Fitra*..."
2. **Tikkun Olam:** Het joodse idee van 'de wereld repareren' impliceert dat God de wereld 'onaf' heeft achtergelaten.
  - Vind je dit een inspirerend idee of juist een beangstigend idee (dat het van ons afhangt)? Beargumenteer je antwoord.

B. Analyse: Mensbeeld in de praktijk

3. **Vergeving en verantwoordelijkheid:** * In het christendom wordt vaak gezegd: "Je kunt jezelf niet verlossen." * In het jodendom en de islam ligt de nadruk op het volgen van de Wet/Weg. * *Vraag:* Welk mensbeeld legt volgens jou meer verantwoordelijkheid bij het individu? Is dat een voordeel of een nadeel?

4. **Rentmeesterschap (Islam/Christendom):** Als de mens *Khalifa* (rentmeester) is, betekent dit dat de aarde niet van ons is, maar dat we hem 'lenen'. Hoe zou dit concept ons gedrag t.o.v. milieuvervuiling en dierenwelzijn moeten veranderen, vergeleken met een modern westers idee van "eigendom"?

C. Filosofische Dialoog (Nabespreking)

5. **Debatstelling:** "*De mens is van nature goed, hij vergeet het alleen soms.*" * Dit is in essentie de Islamitische (en deels Joodse) visie, tegenover de Christelijke visie van de 'gebroken natuur'.

* **Voorstanders:** Verdedig waarom dit een realistischer en gezonder mensbeeld is (denk aan: zelfvertrouwen, potentie).

* **Tegenstanders:** Bedenk (bijv. vanuit Freud of het christendom) waarom het gevaarlijk kan zijn om de 'duistere' kant van de mens te onderschatten als slechts 'vergeetachtigheid'.

Hoofdstuk 3: Het Verlichte Mensbeeld – De mens aan het stuur

Hoofdvraag: Wat betekent het om 'autonoom' te zijn in een wereld die we wetenschappelijk kunnen verklaren?

Inleiding: Uit huis gaan

Je kunt de geschiedenis van het mensdenken vergelijken met het opgroeien van een kind. In de Klassieke Oudheid en de Middeleeuwen (Hoofdstuk 1 en 2) woonde de mens veilig 'thuis'. Er was een duidelijke orde: de Kosmos of God bepaalde de regels, en de mens moest zich schikken. Het leven was misschien zwaar, maar wel overzichtelijk. Je wist waar je hoorde.

In de 17e en 18e eeuw gebeurt er iets wat lijkt op een puber die het huis verlaat. De wetenschap komt op. We ontdekken dat de aarde niet het middelpunt van het heelal is, dat ziekte geen straf van God is maar een bacterie, en dat we natuurwetten kunnen gebruiken om de wereld naar onze hand te zetten.

Dit tijdperk noemen we de Verlichting. De mens kijkt niet meer omhoog voor antwoorden, maar naar binnen, naar zijn eigen verstand. Het centrale idee is bevrijdend maar ook spannend: We hebben niemand anders nodig. We kunnen het zelf.

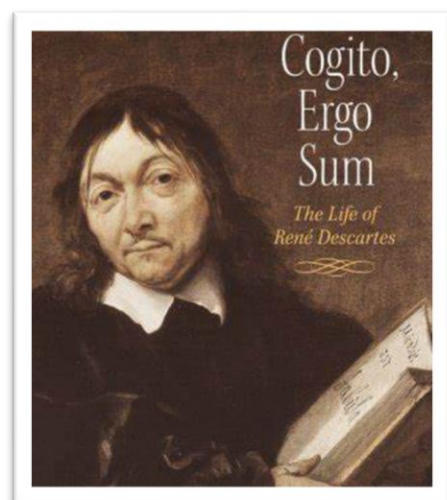
3.1 René Descartes: De geest in de machine

De vader van dit nieuwe mensbeeld is de Franse wiskundige en filosoof René Descartes (1596–1650). Descartes leefde in een tijd van twijfel. Oude zekerheden wankelden. Hoe kunnen we zeker weten wat waar is, als onze zintuigen ons soms bedriegen en oude boeken elkaar tegenspreken?

Descartes besloot tot een radicaal experiment: hij ging aan alles twijfelen. Bestaat de wereld wel? Bestaat mijn lichaam wel? Misschien droom ik alles, of word ik voor de gek gehouden door een kwade demon. Hij pelde de werkelijkheid af als een ui, totdat er één ding overbleef dat hij niet kon weg-twijfelen. Zelfs als hij twijfelde, was er iets dat twijfelde. Iets dat dacht.

Zijn conclusie luidde: Cogito, ergo sum – Ik denk, dus ik ben 1.

Een nieuw dualisme

Figuur 8 René Descartes' beroemde uitspraak 'Cogito, ergo sum' ('Ik denk, dus ik ben') legt de basis voor een mensbeeld waarin rationaliteit en bewustzijn centraal staan.

Dit inzicht veranderde het mensbeeld compleet. Voor Descartes is de mens in essentie een denkend ding (res cogitans).

En het lichaam dan? Dat is volgens Descartes iets totaal anders. Het lichaam is materie, een machine die werkt volgens de wetten van de mechanica, net als een klok of een hydraulisch systeem.

Hier ontstaat het moderne dualisme:

- **Het Lichaam:** Een machine, een object, onderdeel van de natuur, onvrij.
- **De Geest:** Het 'ik', het bewustzijn, verheven boven de natuur, vrij.

Dit beeld van "de geest in de machine" gaf de mens een enorme macht. Als het lichaam (en de natuur) slechts een mechaniek is zonder ziel, dan mogen we dat mechaniek uit elkaar halen, repareren en verbeteren. De moderne geneeskunde is hier geboren.

3.2 Immanuel Kant: Durf te denken!

Als de mens een denkend wezen is, wat is dan zijn opdracht? Een eeuw na Descartes gaf de Duitse filosoof Immanuel Kant (1724–1804) het antwoord met zijn motto voor de Verlichting: **Sapere Aude** – Durf te denken!².

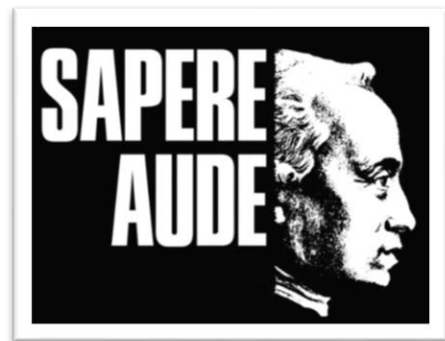
Volgens Kant was de mensheid eeuwenlang 'onmondig' geweest. We lieten ons vertellen wat we moesten doen door de kerk, de koning of tradities. Luiheid en lafheid, zei Kant, hielden ons klein. Verlichting is het proces waarin de mens volwassen wordt en de moed heeft om zijn *eigen* verstand te gebruiken.

Autonomie: Je eigen wetgever zijn

Het kernbegrip bij Kant is autonomie (van auto = zelf, en nomos = wet). Autonomie betekent niet "doen waar je zin in hebt" – dat doen dieren ook als ze hun impulsen volgen. Autonomie betekent dat je jezelf de wet oplegt.

Omdat wij mensen rede hebben, kunnen we nadenken over wat goed is. We kunnen onze dierlijke neigingen (wraak, lust, luiheid) onderdrukken en kiezen voor wat redelijk en moreel juist is.

Dit maakt de mens uniek. Een steen valt omdat de zwaartekracht dat bepaalt. Een tijger jaagt omdat zijn instinct dat bepaalt. Maar de mens kan 'nee' zeggen tegen zijn natuur. Wij kunnen handelen volgens principes. Precies daarin ligt onze **menselijke**

Figuur 9 Sapere aude ('Durf te denken') - Immanuel Kants oproep tot autonomie en kritisch denken, het centrale ideaal van de Verlichting.

waardigheid: wij zijn geen dingen die gebruikt mogen worden, wij zijn vrije, rationele personen die respect verdienen ³.

3.3 De keerzijde: De onttoverde wereld

Het Verlichte mensbeeld bracht ons democratie, mensenrechten en wetenschap. Het idee dat elk individu een rationele, autonome burger is, vormt de basis van onze rechtsstaat.

Maar er is een prijs. Door de nadruk op de rede, raakten gevoel en intuïtie op de achtergrond (iets waar de Romantiek later tegen in opstand zou komen, zie H4). En door de wereld en het lichaam als een machine te zien, verdween het mysterie. De wereld werd 'onttoverd'. De vraag die overbleef en die ons tot op de dag van vandaag achtervolgt: als de wereld een machine is, en mijn lichaam is een machine... ben ik dan diep van binnen niet ook gewoon een ingewikkelde computer?

Verwerkingsopdrachten Hoofdstuk 3

A. Begrip & Analyse: De fundamenteën

1. **Cogito ergo sum:** Descartes begon met twijfel.
  - Waarom was die twijfel nodig om tot zekere kennis te komen?
  - Stel dat we Descartes' inzicht toepassen op AI (kunstmatige intelligentie). Een computer verwerkt informatie. Kan een computer volgens jou zeggen "Ik reken, dus ik ben"? Waarom wel/niet?
2. **Autonomie:** Kant stelt dat autonomie *niet* hetzelfde is als 'vrijheid om alles te doen wat je wilt'.
  - Leg in je eigen woorden het verschil uit tussen 'vrijheid' (zoals een dier dat heeft) en 'autonomie' (zoals een mens dat heeft).
  - Geef een voorbeeld van een situatie waarin je je *niet* autonoom gedraagt, terwijl niemand je dwingt (denk aan groepsdruk of verslaving).

B. Toepassing: De mens en de machine

3. De medische blik: Dankzij Descartes zien we het lichaam vaak als een machine die gerepareerd moet worden.

* Wat is het voordeel van deze visie als je je been breekt?

* Wat is het nadeel van deze visie als je lijdt aan liefdesverdriet of somberheid?

* Denkoefening: Hoe zou een arts die denkt als Aristoteles (lichaam en ziel zijn één) anders handelen dan een arts die denkt als Descartes?

4. Sapere Aude in de klas: Kant noemde luiheid en lafheid als oorzaken van onmondigheid.

* Kijk naar je eigen leven op school. Op welke momenten ben jij 'onmondig' (laat je anderen voor je denken)?

* Wat zou er gebeuren als je op school volledig 'autonoom' zou zijn volgens Kants definitie (dus: jezelf de redelijke wet opleggen)? Zou school dan makkelijker of moeilijker worden?

C. Filosofische Dialoog (Nabespreking)

5. Debatstelling: "Zonder rationaliteit heeft de mens geen waardigheid."

Kant stelt dat onze waarde ligt in ons vermogen om redelijke keuzes te maken. Dieren en dingen hebben geen 'waardigheid', maar een 'prijs'.

* **Verdedig de stelling (Kant):

** Waarom is de rede noodzakelijk om mensenrechten te funderen? (Wat gebeurt er als we alleen op gevoel afgaan?)

* **Val de stelling aan (Kritiek):

** Wat betekent dit voor mensen die (tijdelijk) niet rationeel kunnen zijn, zoals baby's of mensen met een zware verstandelijke beperking? Hebben zij volgens Kant dan geen waardigheid?

Hoofdstuk 4: Het Romantische Mensbeeld – Voelen dat je leeft

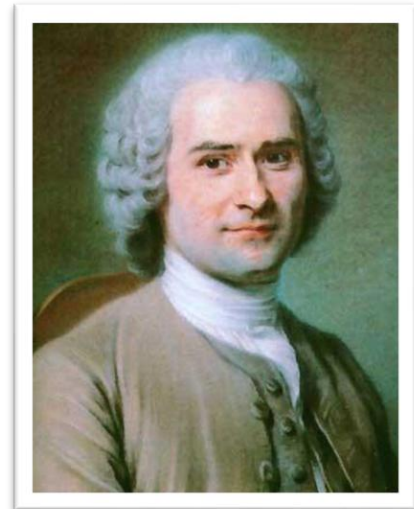
Hoofdvraag: Hoe kunnen we authentiek blijven in een wereld vol sociale verwachtingen en kunstmatige regels?

Inleiding: De opstand van het hart

In het vorige hoofdstuk zagen we de mens als een briljante machine, bestuurd door de rede. Met ons verstand konden we de natuur en onszelf beheersen. Maar voelt het leven ook zo? Is alles wat telt meetbaar en logisch?

Aan het eind van de 18e eeuw ontstond er een tegenbeweging: de Romantiek. De Romantici vonden de wereld van de Verlichting koud, kil en zielloos. Als we alles verklaren met natuurwetten, waar blijft dan het mysterie? Als we altijd maar redelijk moeten zijn, waar blijven dan onze passie, onze angst en onze dromen?

De Romantici draaiden het mensbeeld om. Wat ons mens maakt, is niet ons vermogen om te rekenen (dat kunnen machines ook), maar ons vermogen om te *voelen*. Wij zijn geen radertjes in een uurwerk, maar levende organismen, diep verbonden met de natuur. De Verlichting zei: "Ik denk, dus ik ben." De Romantiek antwoordde: "Ik voel, dus ik besta."

Figuur 10 Portret van Jean-Jacques Rousseau, een van de meest invloedrijke denkers van de Verlichting en de Romantiek, bekend om zijn visie op de natuurlijke goedheid van de mens en zijn kritiek op de corruptie door de samenleving.

4.1 Jean-Jacques Rousseau: De gevangenis van de beschaving

De aartsvader van dit denken is Jean-Jacques Rousseau (1712–1778). Terwijl zijn collega's de vooruitgang van de wetenschap en de stad bejubelden, zag Rousseau iets anders. Hij zag dat mensen in de moderne steden ongelukkig, vals en onvrij waren.

Zijn beroemde openingszin luidt: "De mens wordt vrij geboren, en overal ligt hij in ketenen."

Figuur 11 De 'nobele wilde' symboliseert Rousseau's idee dat de mens van nature goed is en door de samenleving wordt gecorrumpeerd.

Volgens Rousseau is de mens van nature goed. In onze natuurlijke staat (denk aan de 'nobele wilde') waren we gezond, sterk en leefden we in het moment. We hadden weinig nodig en kenden geen jaloezie.

Maar toen kwam de cultuur. We bouwden hekken, vonden eigendom uit en gingen in steden wonen. We leerden ons te gedragen, maskers op te zetten en beleefd te doen tegen mensen die we haatten. De beschaving heeft ons niet verbeterd, stelt Rousseau, maar verpest. We zijn vervreemd geraakt van onze eigen natuur 1.

Amour de soi vs. Amour propre

Rousseau legt de vinger op de zere plek met een briljant onderscheid tussen twee soorten eigenliefde:

1. **Amour de soi (Zelfliefde):** Dit is de gezonde, natuurlijke drang tot zelfbehoud. Het is de liefde voor je eigen lijf en welzijn, zonder dat je je met anderen vergelijkt. Een kat die zich in de zon wast, toont *amour de soi*. Het is tevreden zijn met wie je bent.
2. **Amour propre (Eigenliefde/IJdelheid):** Dit is de giftige variant die ontstaat in de samenleving. Dit is eigenwaarde die volledig afhangt van wat *anderen* van je vinden. Je voelt je pas goed als je beter, mooier of rijker bent dan je buurman. *Amour propre* is een bodemloze put: je bent constant bezig met je imago, met status en met likes. Je leeft niet je eigen leven, maar je leeft door de ogen van anderen.

Volgens Rousseau lijdt de moderne mens aan een overdosis *amour propre*. We zijn acteurs geworden in ons eigen leven, doodsbang voor de mening van het publiek².

Figuur 12 De Romantiek bekritiseerde het arbeidssysteem dat mensen in strikte structuren en uniforme rollen dwingt, ten koste van hun authenticiteit en persoonlijke vrijheid.

Figuur 13 Captain Fantastic (Ross, 2016) illustreert het romantische verlangen naar een leven in harmonie met de natuur, weg van de moderne consumptiemaatschappij. Het verhaal volgt een familie die kiest voor een geïsoleerd bestaan in de wildernis, geleid door idealen van zelfvoorziening, opvoeding en vrijheid.

4.2 Authenticiteit: De weg terug naar jezelf

Als de samenleving ons ziek maakt en vervreemdt, wat is dan de oplossing? Terugkeren naar de grotten is geen optie. De oplossing van de Romantiek is het ideaal van authenticiteit.

Authenticiteit betekent dat je trouw bent aan je eigen, originele kern. Je moet niet worden wie de maatschappij wil dat je bent (een brave burger, een harde werker), maar wie je diep van binnen bent.

Voor de Romanticus is elk mens uniek, als een kunstwerk. Het doel van het leven is om dat unieke innerlijk – je gevoelens, je talenten, je eigenaardigheden – naar buiten te brengen. De filosoof Herder stelde dat elk mens een eigen 'maat' heeft; als je die niet volgt, mis je de zin van je bestaan.

Om authentiek te zijn, moet je vaak de eenzaamheid opzoeken, de natuur in trekken of je verliezen in kunst en muziek. Alleen daar, weg van de oordelende blik van anderen, kun je weer horen wat je eigen hart je vertelt.

Het beeld dat hierbij past is dat van de wandelaar boven de nevelen (denk aan het schilderij van Caspar David Friedrich, zie Figuur 14 in je boekje): alleen, in contact met de grootsheid van de natuur, en in contact met zijn eigen diepste gevoelens 3.

4.3 Kritiek: Is authenticiteit wel mogelijk?

Het romantische ideaal klinkt prachtig: "Wees jezelf!" Maar is dat wel zo simpel? Hebben we wel een 'echte kern' die losstaat van de mensen om ons heen? (Hierover zullen we later in de module meer discussiëren bij het onderwerp 'Identiteit').

Bovendien kan de nadruk op gevoel gevaarlijk zijn. Als iedereen alleen maar luistert naar zijn eigen 'innerlijke waarheid', wie luistert er dan nog naar feiten of naar elkaar? De Romantiek bracht ons prachtige kunst, maar ook nationalisme en de verheerlijking van irrationele passie.

Figuur 14 Caspar David Friedrich's schilderijen symboliseren de Romantische zoektocht naar authenticiteit en introspectie in de stilte en grootsheid van de natuur.

Verwerkingsopdrachten Hoofdstuk 4

A. Begrip & Analyse: Rousseau's diagnose

1. **De twee liefdes:** Leg in je eigen woorden het verschil uit tussen *amour de soi* en *amour propre*.

- *Casus:* Je plaatst een foto op Instagram van een prachtige vakantie. Je hebt echt genoten (dat voelde je), maar je checkt ook elke 5 minuten hoeveel likes je hebt en of je ex het heeft gezien.
- *Opdracht:* Ontleed deze situatie. Welk deel is *amour de soi* en welk deel is *amour propre*? Waarom maakt dat tweede deel je volgens Rousseau ongelukkig?

2. **Natuur vs. Cultuur:** Rousseau stelt dat de beschaving ons 'maskers' opzet.

- Noem een situatie op school waarin jij een 'masker' draagt (sociaal wenselijk gedrag vertoont dat niet past bij hoe je je voelt).
- Wat zou er gebeuren als je op dat moment volledig authentiek (Rousseau's 'natuurlijke mens') zou zijn? Zou dat de situatie verbeteren of verslechteren?

B. Filosofische Vaardigheden (Logica-check)

3. Reconstructie van een argument:

Rousseau redeneert ongeveer zo: "Alles wat de mens van zijn natuur vervreemdt, maakt hem ongelukkig. De moderne maatschappij dwingt de mens om zich anders voor te doen dan hij is. Dus de moderne maatschappij maakt de mens ongelukkig."

* Zet dit argument in de standaardvorm (P1, P2, Conclusie) zoals geleerd in Periode 1.

* Is dit argument geldig? (Volgt de conclusie uit de premissen?)

* Ben je het eens met P1? Waarom wel/niet?

C. Toepassing: Captain Fantastic

4. Filmcasus: Bekijk de afbeelding of de trailer van de film Captain Fantastic (Figuur 13 in je boekje). De vader voedt zijn kinderen op in de wildernis, ver weg van iPads, cola en scholen, om ze 'echte' mensen te laten zijn.

* Waarom zou Rousseau deze vader een held vinden?

* Wat is het risico van deze extreme zoektocht naar authenticiteit voor de kinderen als ze later toch in de 'gewone' wereld moeten functioneren?

Hoofdstuk 5: Het Pessimistische Mensbeeld – De donkere diepte

Hoofdvraag: Zijn wij wel baas in eigen brein, of worden we gestuurd door blinde driften?

Inleiding: De ongemakkelijke waarheid

In de vorige hoofdstukken hebben we de mens op een voetstuk gezet. We waren rationele burgers (Verlichting) of authentieke gevoelsmensen (Romantiek). Maar wat als dat allemaal ijdeltuiterij is? Wat als onze rede en onze mooie gevoelens slechts een dun laagje vernis zijn over een donkere, wilde kern?

In de 19e en vroege 20e eeuw kwamen er denkers die de mens van zijn voetstuk stootten. Ze keken niet naar wat de mens *hoopt* te zijn, maar naar wat hij diep van binnen *is*. Ze ontdekten geen harmonie of autonomie, maar een chaos van driften, agressie en onbevredigde verlangens. Welkom in het pessimistische mensbeeld. Het klinkt misschien deprimerend, maar volgens deze filosofen is het de enige weg naar de waarheid. Of zoals Freud het zei: *"De mens is geen baas in eigen huis."*

5.1 Arthur Schopenhauer: De slinger van het lijden

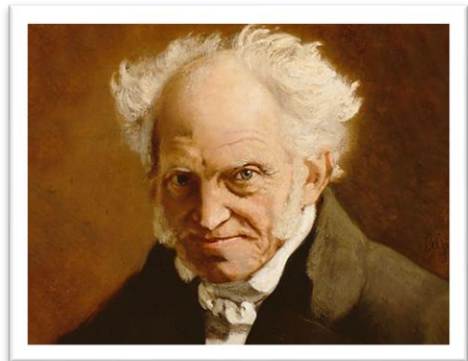
De grootvader van het filosofisch pessimisme is Arthur Schopenhauer (1788–1860). Terwijl zijn tijdgenoten (zoals Hegel) geloofden dat de geschiedenis steeds redelijker en beter werd, zag Schopenhauer alleen maar een blind, redeloos proces.

De Wil

Volgens Schopenhauer wordt de wereld niet bestuurd door God of de Rede, maar door de Wil. Dit is geen 'vrije wil' zoals wij die kennen, maar een blinde, oersterke levensdrift. Het is de kracht die zorgt dat planten naar het licht groeien, dat tijgers moorden en dat mensen verliefd worden. De Wil heeft geen doel, geen plan en geen verstand; hij wil alleen maar voortbestaan.

Wij mensen denken dat we rationele keuzes maken ("Ik zoek een partner die goed bij me past"), maar eigenlijk zijn we marionetten van de Wil, die ons dwingt tot voortplanting en overleving 1.

Pijn en verveling

Figuur 15 Arthur Schopenhauer, de grondlegger van het filosofisch pessimisme, geloofde dat het leven wordt gedreven door een blinde Wil die enkel leidt tot lijden. Zijn visie plaatst de menselijke strijd in een onontkoombare cyclus van verlangen en onbevredigdheid.

Omdat de Wil een onuitputtelijk verlangen is, is geluk onmogelijk. Schopenhauer beschrijft het leven als een slingerbeweging tussen twee polen:

1. **Pijn:** We willen iets (een nieuwe telefoon, een relatie, succes). Zolang we het niet hebben, lijden we onder het gemis.
2. **Verveling:** Zodra we het hebben, is de bevrediging kort. We raken gewend, vervelen ons, en willen direct weer iets nieuws.

Het leven is dus: willen, lijden, hebben, vervelen, en weer opnieuw willen.

Is er een uitweg? Een klein beetje. Door kunst (vooral muziek) en medelijden kunnen we de Wil even 'uitzetten'. Als je naar een prachtig muziekstuk luistert, vergeet je even je eigen verlangens en ben je vrij 2.

5.2 Sigmund Freud: Het beest in de kelder

Een kleine eeuw later gaf de arts Sigmund Freud (1856–1939) een psychologische naam aan deze duistere krachten. Hij ontdekte dat een groot deel van ons gedrag wordt gestuurd door het **onbewuste**.

Es, Ich en Über-Ich

Freud deelde de menselijke psyche op in drie delen die constant met elkaar in oorlog zijn 3:

1. **Het Es (Id):** Dit is de kelder van je geest. Hier wonen je o erdriften: seks (*Eros*) en agressie (*Thanatos*). Het Es kent geen moraal, geen tijd en geen logica. Het wil maar één ding: *nu* bevrediging (het lustprincipe). Het is vergelijkbaar met Schopenhauers Wil of Plato's zwarte paard.
2. **Het Über-Ich (Superego):** Dit is je geweten. Het bestaat uit alle regels en idealen die je van je ouders en de maatschappij hebt geleerd. Het is de strenge politieman in je hoofd die zegt: "Dat mag niet, doe normaal."
3. **Het Ich (Ego):** Dit ben jij – de arme bemiddelaar. Het Ego probeert te navigeren tussen de wilde eisen van het Es, de strenge verboden van het Über-Ich en de realiteit van de buitenwereld.

Het onbehagen in de cultuur

Het probleem, zegt Freud, is dat onze natuur (het Es) fundamenteel asociaal is. We willen bevrediging en agressie uiten. Maar om samen te leven in een beschaving, moeten we die driften onderdrukken. We ruilen onze vrijheid in voor veiligheid.

Figuur 16 Sigmund Freud in gesprek met een patiënt, illustrerend hoe hij het onbewuste trachtte bloot te leggen door middel van psychoanalyse.

Het gevolg is verdringing. We duwen onze verlangens weg naar het onbewuste, maar daar verdwijnen ze niet. Ze gaan gisten en komen eruit als neuroses, dromen, versprekingen of mentale problemen. Volgens Freud is "een beetje ongelukkig zijn" dus de prijs die we betalen voor beschaving 4.

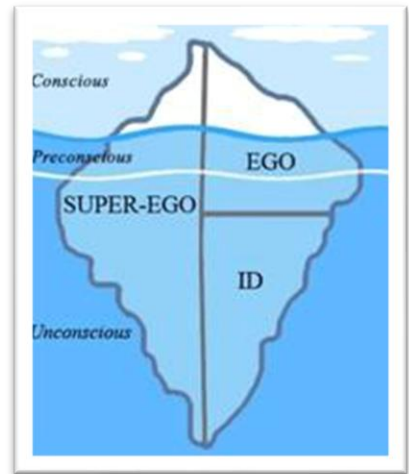
5.3 Conclusie: De waarde van het pessimisme

Dit klinkt allemaal erg somber. Toch kan het pessimistische mensbeeld ook troostend zijn.

De Verlichting zei: "Als je faalt, is dat je eigen schuld, want je bent rationeel."

Het pessimisme zegt: "Het is niet gek dat je het zwaar hebt, want het leven is lijden."

Dit kan leiden tot meer mildheid. We zitten allemaal in hetzelfde schuitje, gedreven door krachten die we nauwelijks begrijpen. In plaats van te streven naar een perfect geluk dat niet bestaat (wat alleen maar frustratie oplevert), kunnen we beter proberen het lijden te verzachten en elkaar te begrijpen.

Figuur 17 Freuds ijsbergmodel toont de lagen van het menselijk bewustzijn: het bewuste, het voorbewuste en het onbewuste, gestuurd door Es, Ego en Superego.

Figuur 18 In Das Unbehagen in der Kultur (1930) onderzoekt Freud de spanning tussen menselijke instincten en de beperkingen die door de samenleving worden opgelegd.

Verwerkingsopdrachten Hoofdstuk 5

A. Begrip & Analyse: Freud en Schopenhauer

1. **De Hedonistische Tredmolen:** Schopenhauer stelt dat het bezit van iets waar je lang naar verlangde (bijv. de nieuwste iPhone) al snel leidt tot verveling.
  - Herken je dit? Beschrijf een voorbeeld.
  - Waarom bewijst dit volgens Schopenhauer dat 'de Wil' nooit tevreden is?
2. **Freud in de klas:** Stel je voor: je zit in een saaie les. De docent draait zich om.
  - Wat fluistert je *Es*?
  - Wat zegt je *Über-Ich*?
  - Wat doet je *Ich* uiteindelijk?
3. **Vergelijking:** Vergelijk Plato's wagenmenner (H1) met Freuds driedeling.
  - Welk deel van Freud komt overeen met het Zwarte Paard?
  - Welk deel komt overeen met de Wagenmenner?
  - *Cruciaal verschil:* Plato dacht dat de menner (rede) de baas kon worden. Wat denkt Freud over de macht van het *Ich*?

B. Filosofische Vaardigheden (Logica-check)

4. Logisch Redeneren: Schopenhauers theorie kan worden samengevat in een redenering.

* Premisse 1: Als de mens gedreven wordt door een onverzadigbare Wil, dan is blijvend geluk onmogelijk.

* Premisse 2: De mens wordt gedreven door een onverzadigbare Wil.

* Conclusie: Dus... (vul in).

* Vraag: Welke redeneervorm is dit? (Modus Ponens of Modus Tollens?) Is deze redenering geldig?

C. Reflectie & Debat (Nabespreking)

5. Debatstelling: "Beschaving maakt ons ziek."

* Freud stelt dat we onze natuurlijke driften moeten onderdrukken voor de samenleving, en dat dit ons neurotisch maakt. Rousseau (H4) zei ook al dat cultuur ons verpest.

* Opdracht: Bedenk één argument waarom we zonder beschaving gelukkiger zouden zijn (vrijheid van drift). Bedenk daarna één argument waarom we zonder beschaving juist ongelukkiger zouden zijn (Schopenhauers wereld van angst en pijn).

Hoofdstuk 6: Het Existentialisme – Veroordeeld tot vrijheid

Hoofdvraag: Hoe geef je zin aan je leven als er geen plan, geen doel en geen betekenis gegeven is?

Inleiding: De lege hemel

Laten we even terugkijken. De Grieken (H1) dachten dat de mens een vast doel had, net als een eikel die een eik moet worden. De monotheïsten (H2) geloofden dat God een plan met ons had. Zelfs de Verlichting (H3) dacht dat de menselijke natuur vaststond: we zijn rationele wezens. Maar in de 20e eeuw, na twee verwoestende wereldoorlogen en de opkomst van het atheïsme, stelden filosofen een radicale vraag: *Wat als er helemaal geen plan is?*

Figuur 19 Jean-Paul Sartre en Simone de Beauvoir, het intellectuele 'powerkoppel' van het existentialisme. Waar Sartre stelde dat de mens "veroordeeld is tot vrijheid", liet De Beauvoir zien hoe de maatschappij vrouwen tot 'de Ander' maakt. Samen benadrukten ze dat wij de enige auteurs zijn van ons eigen leven.

Wat als de mens niet geschapen is met een doel, maar gewoon toevallig in een koud en onverschillig universum is geworpen? Sta je dan met lege handen? Nee, zeggen de existentialisten. Je staat met *vrije* handen. Als er geen script voor je leven is geschreven, ben jij de enige auteur. Dat klinkt als goed nieuws, maar zoals we zullen zien, is deze absolute vrijheid een zware last.

6.1 Jean-Paul Sartre: Existentie gaat vooraf aan essentie

De beroemdste vertegenwoordiger van het existentialisme is Jean-Paul Sartre (1905–1980). Om zijn filosofie te begrijpen, gebruikt hij het voorbeeld van een **briefopener**. Voordat een smid een briefopener maakt, heeft hij een idee (een concept) in zijn hoofd: het moet scherp zijn, handzaam, en papier kunnen snijden. De *essentie* (het doel/ontwerp) bestaat dus al voordat het ding *bestaat* (existeert). Voor gebruiksvoorwerpen geldt: *essentie gaat vooraf aan existentie*.

Eeuwenlang dachten we dat dit ook voor de mens gold (God was de smid, wij de briefopener). Maar, zegt Sartre, als er geen God is, is er niemand die ons 'ontworpen' heeft. De mens verschijnt eerst op het toneel, hij bestaat, en pas *daarna* bepaalt hij wat hij is. Voor de mens geldt dus: **Existentie gaat vooraf aan essentie**. Je bent niet geboren als 'laf' of 'heldhaftig', als 'lief' of 'crimineel'. Je bent in eerste instantie *niets*. Je wordt pas iets door de keuzes die je maakt. Jij bent de optelsom van je daden.

Veroordeeld tot vrijheid

Dit betekent dat je **radicaal vrij** bent. Er zijn geen excuses. Je kunt je niet verschuilen achter je DNA ("Ik ben nu eenmaal agressief geboren"), je opvoeding ("Mijn ouders waren streng") of je omgeving ("Iedereen deed het"). Natuurlijk zijn er omstandigheden (Sartre noemt dit *facticiteit*), maar jij bepaalt altijd zelf hoe je daarmee omgaat. Sartre noemt dit een vonnis: "*De mens is veroordeeld tot vrijheid.*" We zijn veroordeeld, omdat we onszelf niet geschapen hebben; en toch zijn we vrij, omdat we vanaf het moment dat we in de wereld zijn geworpen, verantwoordelijk zijn voor alles wat we doen.

Te kwader trouw (Mauvaise Foi)

Die verantwoordelijkheid is doodeng. Het is veel makkelijker om te doen alsof je géén keuze hebt. Sartre noemt dit leven **te kwader trouw** (*mauvaise foi*). Zijn beroemde voorbeeld is de ober in het café. Hij beweegt wat te vlot, hij buigt wat te diep, zijn stem is net iets te dienstbaar. Hij speelt het spelletje "ik ben een ober". Hij doet alsof zijn rol vastligt, alsof hij een ding is dat niet anders kan dan bedienen. Maar hij liegt tegen zichzelf. Hij *kies*t er elk moment voor om vroeg op te staan en dat dienblad te dragen. Hij zou ook de deur uit kunnen lopen en revolutionair kunnen worden. Mensen die zeggen "Ik kan er niets aan doen, zo ben ik nu eenmaal", vluchten volgens Sartre voor hun vrijheid.

6.2 Simone de Beauvoir: Je wordt niet als vrouw geboren

Sartres levenspartner, Simone de Beauvoir (1908–1986), paste dit existentialistische denken toe op de positie van de vrouw. Haar beroemdste uitspraak luidt: "*Je wordt niet als vrouw geboren, je wordt tot vrouw gemaakt.*"

Biologisch gezien word je geboren met vrouwelijke kenmerken (existentie). Maar wat het *betekent* om vrouw te zijn – dat je zorgzaam moet zijn, passief, of gericht op het gezin – is een cultureel verhaal dat je wordt aangeleerd (essentie). De maatschappij dwingt vrouwen in een rol van 'De Ander': de man is het nulpunt, de norm, en de vrouw is de afwijking, het object. De Beauvoir roept vrouwen (en ieder mens) op om deze opgelegde essentie te weigeren. Je moet je eigen vrijheid heroveren en jezelf definiëren, los van wat de maatschappij van je verwacht. Authenticiteit betekent hier: weigeren een object te zijn in de ogen van een ander.

Figuur 20 Hoe opvoeding en socialisatie leiden tot uiteenlopende verwachtingen voor jongens en meisjes.

6.3 De angst en de Ander

Het existentialisme is geen vrolijke "doe wat je wilt"-filosofie. Het gaat gepaard met **angst**. Als er geen regels zijn en geen God, draag jij de volle verantwoordelijkheid voor je

leven. Als jij kiest, kies je eigenlijk voor de hele mensheid (jij laat zien hoe een mens *zou moeten* leven). Die last drukt zwaar.

Bovendien zijn we niet alleen. We leven in een wereld met anderen. Sartre beschrijft de **blik van de Ander** (*le regard*). Zodra iemand anders naar jou kijkt, word je van een vrij subject gereduceerd tot een object in zijn wereld. Denk aan het moment dat je door een sleutelgat gluuurt (je bent puur bewustzijn) en je plotseling voetstappen hoort (ineens word je "de gluurder"). De hel, dat zijn de anderen (*L'enfer, c'est les autres*), omdat zij onze vrijheid bedreigen door ons vast te pinnen in een hokje.

Toch is het existentialisme ook een filosofie van hoop. Het betekent dat de toekomst open ligt. Je bent nooit 'af'. Zolang je leeft, kun je veranderen. Je bent geen vaststaande 'identiteit', maar een project in uitvoering.

Terugblik: De constructie van 'Vrouw'

Herinner je je de formule van John Searle uit periode 1 (X telt als Y in C)? Simone de Beauvoir past dit eigenlijk toe op gender.

X (Bruut feit): Het biologische lichaam (geboren worden met vrouwelijke kenmerken).

Y (Institutioneel feit): De sociale rol van 'Vrouw' (zorgzaam, passief, gericht op het gezin).

C (Context): De patriarchale samenleving.

De Beauvoir zegt: Je wordt geboren als X maar je wordt *gemaakt* tot Y. De existentialistische uitdaging is om te beseffen dat Y een constructie is die je kunt weigeren of veranderen.

Verwerkingsopdrachten Hoofdstuk 6

A. Begrip & Analyse

1. **De briefopener:** Leg in je eigen woorden uit wat Sartre bedoelt met "Existentie gaat vooraf aan essentie". Waarom geldt dit wel voor jou, maar niet voor je smartphone?
2. **Te kwader trouw:**
  - Stel: Je hebt een toets niet geleerd en je haalt een onvoldoende. Je zegt tegen de docent: "Ja sorry, ik ben gewoon heel slecht in plannen, dat zit in de familie."
  - Leg uit waarom Sartre dit een voorbeeld van *mauvaise foi* zou noemen. Wat ontken je met die uitspraak?
3. **De Ander:** Sartre zegt: "De hel, dat zijn de anderen."
  - Betekent dit dat je altijd ruzie moet maken?
  - Leg uit wat hij bedoelt met 'de blik' (*le regard*). Geef een voorbeeld van een situatie (bijv. in de kantine of kleedkamer) waarin jij je door de blik van anderen een 'object' voelde.

B. Toepassing: Gender en Rolpatronen

4. **De Beauvoir:** "Je wordt niet als vrouw (of man) geboren, je wordt tot vrouw (of man) gemaakt." * Noem twee eigenschappen waarvan de maatschappij vaak zegt dat ze "mannelijk" of "vrouwelijk" zijn (bijv. "mannen huilen niet", "vrouwen zijn zorgzaam"). * Zijn dit volgens het existentialisme biologische feiten of keuzes? * Hoe zou je je volgens De Beauvoir kunnen bevrijden van zo'n rolpatroon?

C. Filosofische Reflectie (Logica-check)

5. **Het argument van de vrijheid:** Sartre redeneert als volgt:

* *P1:* Als God niet bestaat, is er geen 'menselijke natuur' die vooraf bedacht is.

* *P2:* God bestaat niet (volgens Sartre).

* *P3:* Dus: Er is geen menselijke natuur.

* *Conclusie:* Dus: De mens is volledig vrij om zichzelf te bepalen.

Vraag:* * Vergelijk dit met de ****Evolutietheorie** (H7) of ****Spinoza**** (H5, determinisme). Welke premisse of stap zouden zij aanvallen? Is de mens wel vrij als zijn genen of brein hem sturen? (Dit is een vooruitblik naar deel II van het boekje).

D. Discussie (Nabespreking)

6. **Stelling:** *"Je bent volledig verantwoordelijk voor je eigen succes of falen."* Het existentialisme stelt dat omstandigheden geen excuus zijn. Als je arm bent, of gediscrimineerd wordt, kun je de situatie niet altijd veranderen, maar wel je *houding* en je *keuzes* daarbinnen.

* Vind je dit een krachtige gedachte (empowerment) of een harde gedachte (victim blaming)? Schrijf je mening op in 3 zinnen.

Hoofdstuk 7: Het Evolutionaire Mensbeeld – De aap in ons

Hoofdvraag: Zijn wij de kroon op de schepping, of een toevallig gelukke diersoort?

Inleiding: De derde belediging

Volgens Freud heeft de wetenschap het ego van de mens drie harde klappen uitgedeeld.

1. Copernicus leerde ons dat de aarde niet het middelpunt van het heelal is.
2. Darwin leerde ons dat de mens niet de kroon op de schepping is, maar familie van de apen.
3. Freud zelf (zie H5) leerde ons dat we niet eens baas zijn in ons eigen brein.

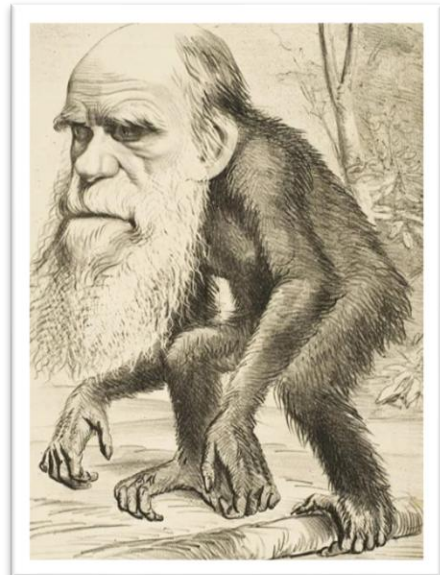
In dit hoofdstuk focussen we op die tweede klap. Eeuwenlang dachten we dat de mens een speciale status had: we hadden een onsterfelijke ziel (Plato/Christendom) of een unieke Rede (Verlichting). De evolutietheorie veegde dat van tafel. De mens is geen gevallen engel, maar een rechtopstaande mensaap. Wat betekent dat voor wie we zijn? Zijn onze diepste gevoelens – liefde, moraal, jaloezie – niets anders dan trucjes van onze genen om te overleven?

7.1 Charles Darwin: Ontwerp zonder ontwerper

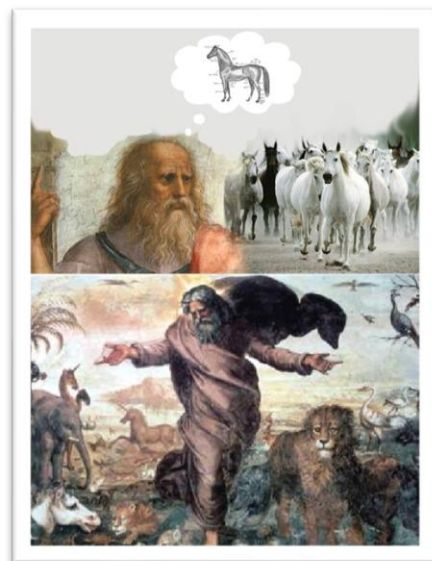
In 1859 publiceerde Charles Darwin *On the Origin of Species*. Zijn inzicht was even simpel als schokkend: het leven op aarde is niet bedacht door een slimme Architect, maar is het resultaat van een blind proces.

Natuurlijke selectie Het mechanisme werkt eenvoudig:

1. **Variatie:** Elk individu is net even anders (sneller, dikkere vacht, scherpere ogen).

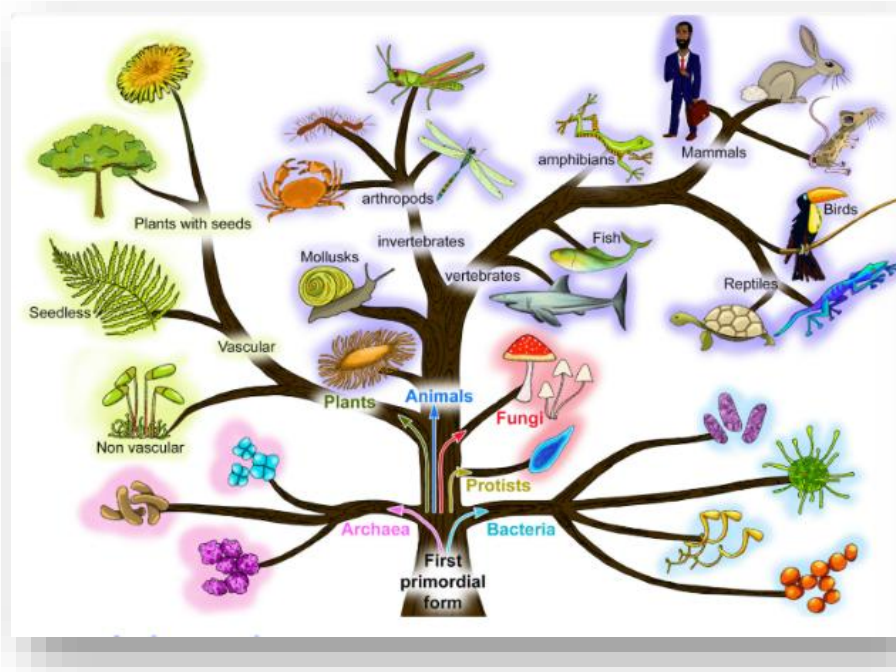
Figuur 21 Deze spotprent van Darwin als aap, weerspiegelt de controversiële ontvangst van Darwins evolutietheorie, die de menselijke afstamming uit gemeenschappelijke voorouders met andere primaten benadrukt.

Figuur 22 Plato's theorie van volmaakte, onveranderlijke Ideeën waar wezens slechts afspiegelingen van zijn en daaronder het scheppingsverhaal, dat de mens als een uniek en goddelijk ontworpen wezen plaatst. Darwins evolutietheorie doorbrak deze visies door de mens te beschouwen als een resultaat van een continu veranderend proces, zonder vooraf bepaald doel of perfectie.

2. **Selectie:** Het leven is hard. Niet iedereen overleeft. Degenen met eigenschappen die toevallig gunstig zijn in hun omgeving, hebben meer kans om te overleven en zich voort te planten.
3. **Erfelijkheid:** De 'winnaars' geven hun gunstige eigenschappen door aan hun kinderen.

Herhaal dit proces miljoenen jaren lang, en je krijgt wonderlijk complexe wezens, zoals het oog van een arend of het brein van een mens. Het filosofisch schokkende hieraan is het einde van de **teleologie** (doelgerichtheid). Aristoteles (H1) dacht dat alles een doel had. Darwin laat zien: er is geen doel. De natuur heeft geen plan. Wij zijn het resultaat van miljoenen jaren 'trial and error'. Wij zijn een toevallige overlever .

Figuur 23 De fylogenetische stamboom schetst de plaats van de mens binnen de biodiversiteit, benadrukkend dat we slechts één tak zijn in de enorme verscheidenheid van het leven.

7.2 Evolutionaire Psychologie: De oermens in de moderne stad

Lange tijd dachten we dat evolutie alleen over ons *lichaam* ging (dat we rechtop lopen en duimen hebben). Maar de **evolutionaire psychologie** stelt dat ook onze *geest* is gevormd door evolutie. Onze hersenen zijn niet ontworpen voor het leven in een klaslokaal met een iPhone, maar voor het overleven op de savanne van Afrika, in kleine groepen van jagers-verzamelaars.

De Mismatch-hypothese Dit leidt tot een interessant probleem: de **mismatch**. Onze 'software' (onze instincten en driften) is verouderd voor onze huidige 'hardware' (de moderne maatschappij).

- **Suiker:** Op de savanne was zoetheid zeldzaam en gaf het veel energie. Wie een voorkeur had voor zoet, overleefde beter. Vandaag de dag hebben we diezelfde voorkeur, maar leven we in een wereld vol supermarkten. Gevolg: obesitas.
- **Angst:** Op de savanne was het nuttig om bang te zijn voor spinnen en slangen (direct gevaar), maar niet voor auto's of stopcontacten (die waren er niet). Daarom zijn we nu nog steeds banger voor een ongevaarlijk huisspinnetje dan voor het verkeer, terwijl het verkeer dodelijker is.

Gedrag en Emoties Ook ons sociale gedrag is evolutionair te verklaren. Waarom zijn we jaloers? Niet omdat we 'slecht' zijn, maar omdat jaloezie vroeger hielp om je partner (en dus je voortplanting) veilig te stellen. Waarom helpen we anderen (altruïsme)? Niet omdat we 'heilig' zijn, maar omdat samenwerken in een groep de overlevingskansen vergrootte ("Voor wat, hoort wat").

7.3 Kritiek: Zijn wij niets meer dan onze genen?

Het evolutionaire mensbeeld is krachtig, maar het roept ook weerstand op. Het neigt namelijk naar **reductionisme**: het idee dat je iets ingewikkelds (de mens, de liefde) volledig kunt verklaren door

Figuur 24 Deze afbeelding illustreert een samenleving van jagers-verzamelaars, het type omgeving waarin veel van onze psychologische eigenschappen zich hebben ontwikkeld. Evolutionaire psychologie onderzoekt hoe gedrag, voorkeuren en emoties zoals samenwerking, jaloezie en sociale hiërarchie voordelen opleverden hadden in deze prehistorische context.

John Gray's bestseller "Mannen komen van Mars, Vrouwen van Venus" (1992), waarin hij stelt dat mannen en vrouwen fundamenteel verschillende communicatiestijlen hebben. Mannen zouden geneigd zijn om direct naar oplossingen te zoeken en zich terug te trekken wanneer ze onder druk staan, terwijl vrouwen volgens Gray vaker emotionele steun zoeken en behoefte hebben aan verbinding. Hoewel de theorie populair is, wordt ze vaak bekritiseerd vanwege stereotypering en het negeren van individuele en culturele verschillen.

het terug te brengen tot iets simpels (biologie, genen).

Als ik zeg: "Ik hou van jou", is dat dan *alleen maar* een hormonenmix die mijn genen gebruiken om mij aan jou te binden voor de voortplanting? Of is de ervaring van liefde méér dan dat? Daarnaast hebben wij iets wat andere dieren niet hebben: **cultuur**. Wij kunnen onze biologie overstijgen.

- Mijn genen zeggen: "Eet die hele zak chips leeg!" (Overlevingsdrang).
- Mijn geest zegt: "Nee, ik wil gezond zijn." (Reflectie/Autonomie).
- Mijn genen zeggen: "Sla die concurrent neer!" (Dominantie).
- Mijn cultuur zegt: "We lossen dit op met een gesprek." (Moraal).

De mens is dus een dubbelwezen. We zijn geprogrammeerd door de evolutie, maar we hebben het vermogen om die programmering te herschrijven – of op zijn minst te negeren. Zoals de bioloog Richard Dawkins zei: *"Wij zijn de enige wezens die in opstand kunnen komen tegen de tirannie van onze genen."*

Verwerkingsopdrachten Hoofdstuk 7

A. Begrip & Analyse

1. Aristoteles vs. Darwin:

- Aristoteles (H1) zei: "Een oog is er *om* te zien." (Doel staat voorop).
- Darwin (H7) zegt: "Omdat het oog kon zien, overleefde het dier." (Gevolg staat voorop).
- Leg uit waarom dit kleine verschil een enorme impact heeft op hoe we naar de betekenis van het leven kijken. Is het leven een 'opdracht' of een 'uitkomst'?

2. **De Mismatch:** Zoek in je eigen leven naar een voorbeeld van een 'evolutionaire mismatch'.

- *Situatie:* Waar reageer je instinctief heel heftig op (stress, angst, verlangen), terwijl dat in onze veilige, moderne wereld eigenlijk nergens op slaat?
- *Verklaring:* Waarom was deze reactie 50.000 jaar geleden wél nuttig?

B. Toepassing: Sociale Media

3. Het Savanne-brein online: Op de savanne leefden we in groepen van maximaal 150 mensen. Wat anderen van je vonden, was kwestie van leven of dood (verstoting betekende sterven).

* Gebruik dit inzicht om te verklaren waarom jongeren (en volwassenen) zo verslaafd zijn aan *likes* en doodsbang zijn voor negatieve reacties op sociale media.

* Is dit gedrag 'ijdelheid' (zoals Rousseau zou zeggen in H4) of 'overlevingsinstinct' (Darwin)? Wat vind jij een betere verklaring?

C. Filosofische Reflectie (Logica-check)

4. De Naturalistische Drogreden: Een veelgemaakte denkfout is: "Omdat iets *natuurlijk* is (evolutionair ontstaan), is het ook *goed*."

* *Stelling:* "Mannen zijn van nature agressiever en dominanter dan vrouwen, dat is evolutionair zo gegroeid. Daarom is het prima dat mannen de meeste leidinggevende functies hebben."

* *Opdracht:* Waarom is dit een drogreden?

* Bedenk een ander voorbeeld van gedrag dat 'natuurlijk' is (in het dierenrijk), maar dat we in onze maatschappij strafbaar of immoreel vinden.

D. Discussie (Nabespreking)

5. Stelling: "*Liefde bestaat niet, het is slechts een biologische truc.*" Het reductionisme stelt dat onze diepste gevoelens slechts chemische reacties zijn gericht op voortplanting.

* **Verdedig de stelling (De bioloog):** Waarom is het wetenschappelijk gezien logisch om liefde zo te zien?

* **Val de stelling aan (De Romanticus/Existentialist):** Waarom schiet deze verklaring tekort om de *ervaring* van liefde te beschrijven? (Denk aan: liefde voor mensen met wie je geen kinderen kunt krijgen, of zelfopoffering).

Deel II: Filosofische vraagstukken

Deel II: Filosofische Vraagstukken

Na de historische rondleiding in Deel I, zoomen we in Deel II in op de harde noten die we nog steeds niet hebben gekraakt. Dit zijn de vragen die neurowetenschappers, psychologen en filosofen vandaag de dag nog steeds uit hun slaap houden.

We duiken in drie fundamentele raadsels:

1. **Het Raadsel van Bewustzijn:** Hoe kan een homp grijs vlees (je brein) zorgen voor de geur van koffie, de pijn van liefdesverdriet en de ervaring van 'ik'? Zijn we biologische machines, of is er 'iemand thuis'?
2. **Het Raadsel van Identiteit:** Je lichaam verandert elke dag, je cellen vernieuwen zich en je vergeet dingen. Toch voel je je 'dezelfde' persoon als toen je vier was. Wat is die kern die blijft bestaan? Of is het 'Zelf' een illusie?
3. **Het Raadsel van de Vrije Wil:** Heb jij vanochtend écht zelf gekozen wat je op je brood deed? Of lag die keuze al vast door je genen, je opvoeding en je hersenchemie?

In dit deel gaan we de diepte in. We testen onze intuïties met moderne gedachte-experimenten (zoals zombies en teletransporters) en kijken of onze oude mensbeelden nog standhouden in het licht van de moderne wetenschap.

Figuur 25 De spiegel als symbool voor zelfreflectie: wie ben ik, en hoe kijk ik naar mezelf? Dit beeld benadrukt de centrale vragen rond identiteit en bewustzijn die in de filosofie steeds weer opduiken.

Hoofdstuk 8: Het Raadsel van Bewustzijn – Is er iemand thuis?

Hoofdvraag: Hoe kan een homp grijs vlees (ons brein) zorgen voor de rijke wereld van gedachten, kleuren en gevoelens?

Inleiding: De binnenkant van je hoofd

Knijp eens in je arm. Wat gebeurt er? Een bioloog (of de evolutionair psycholoog uit H7) zegt: "Pijnprikkels reizen via je zenuwen naar je hersenen, waar neuronen vuren en een terugtrek-reflex in gang zetten." Dat klopt. Een robot kan dat ook. Maar er gebeurt nog iets. Jij voelt pijn. Er is een 'AU!'-ervaring. Er is, met andere woorden, een 'binnenkant'.

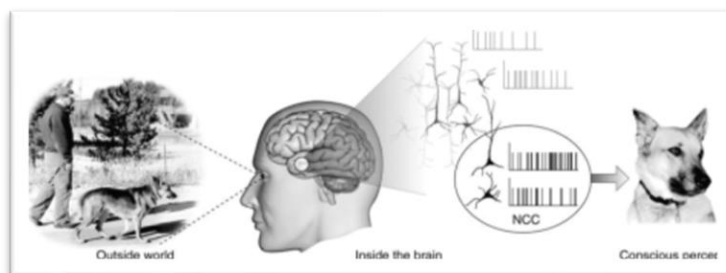
Dit is het raadsel van **bewustzijn**.

Wetenschappelijk gezien is het heel vreemd.

We weten dat het heelal bestaat uit atomen en energie. Maar hoe kunnen dode atomen, als je ze maar ingewikkeld genoeg rangschikt in een brein, ineens zorgen voor *gevoel*? Hoe verandert stroom in een hersencel in de geur van koffie of het gevoel van verliefdheid? In dit hoofdstuk staan twee kampen tegenover elkaar: de filosofen die zeggen dat bewustzijn een uniek mysterie is dat we niet kunnen reduceren tot materie, en de filosofen die zeggen dat het allemaal een illusie van het brein is.

Figuur 26 Het 'cartesiaanse theater,' een metafoor afkomstig uit Descartes' dualisme, stelt zich bewustzijn voor als een innerlijke bioscoop waar een 'toeschouwer' de waarnemingen en gedachten bekijkt. Moderne filosofen, zoals Dennett, bekritiseren dit model en wijzen op de illusie van een centrale waarnemer in onze geest.

Figuur 27 Het 'hard problem of consciousness' verwijst naar de uitdaging om uit te leggen hoe fysieke processen in de hersenen (zoals neuronale activiteit, hier weergegeven door NCC: neuronale correlaten van bewustzijn) leiden tot subjectieve ervaringen

8.1 Het Harde Probleem: Waarom zijn we geen zombies?

De filosoof David Chalmers (geb. 1966) zette de discussie op scherp door onderscheid te maken tussen twee soorten problemen:

1. **De makkelijke problemen:** Hoe verwerken we informatie? Hoe reageren we op prikkels? Hoe werkt het geheugen? Dit is ingewikkeld, maar de neurowetenschap gaat dit wel oplossen. Het is een kwestie van bedrading en chemie in kaart brengen.
2. **Het Harde Probleem (*The Hard Problem*):** Waarom gaat die informatieverwerking gepaard met *ervaring*?

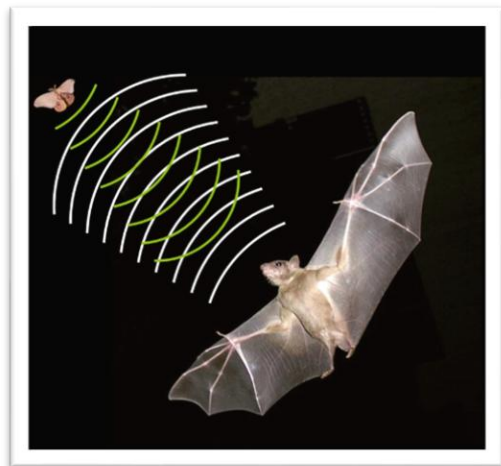
Waarom zijn we geen **filosofische zombies**? Een filosofische zombie is een wezen dat precies zo doet als jij (hij praat, lacht, trekt zijn hand terug bij vuur), maar van binnen is het donker. Hij *voelt* niets. Volgens de evolutietheorie (H7) zouden we prima kunnen overleven als zombies. Waarom hebben we dan toch die innerlijke film, die rijke subjectieve ervaring? Volgens Chalmers is dit mysterie niet op te lossen door alleen maar naar hersencellen te kijken. Bewustzijn is iets fundamenteel anders dan materie .

8.2 Thomas Nagel: Je kunt geen vleermuis zijn

Een andere aanval op het puur wetenschappelijke wereldbeeld kwam van Thomas Nagel. In zijn beroemde essay "*What Is It Like to Be a Bat?*" (1974) stelt hij dat bewustzijn altijd **subjectief** is.

Stel je een vleermuis voor. We weten alles van zijn biologie: hij gebruikt echolocatie (sonar) om te vliegen. We kunnen die sonar bouwen en meten. Maar weten we dan *hoe het voelt* om een vleermuis te zijn? Hoe voelt het om de wereld te 'zien' met je oren? Nee, zegt Nagel. Dat kunnen we nooit weten, omdat we gevangen zitten in ons eigen menselijke perspectief. De wetenschap kan de *buitenkant* (objectieve feiten, hersenscans) perfect beschrijven, maar de *binnenkant* (de subjectieve ervaring) blijft onbereikbaar. Nagels conclusie is een klap voor het materialisme: je kunt bewustzijn niet reduceren tot hersenactiviteit. Als je het opensnijdt, vind je de ervaring niet. De ziel laat zich niet vangen in een formule .

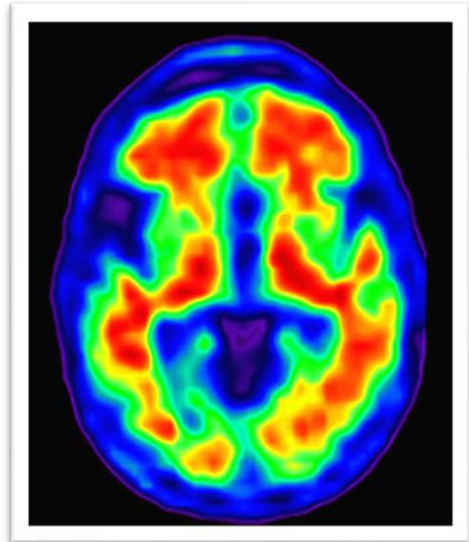
Figuur 28 Thomas Nagel's beroemde essay *What is it Like to Be a Bat?* (1974) stelt dat bewustzijn fundamenteel subjectief is. Hij benadrukt dat, hoewel we de hersenen van een vleermuis wetenschappelijk kunnen analyseren, we nooit volledig kunnen begrijpen hoe het voelt om als vleermuis de wereld te ervaren, vanwege het unieke perspectief dat bewustzijn biedt.

8.3 Daniel Dennett: Het Cartesiaanse Theater is gesloten

Tegenover deze 'mysterie-denkers' staat de 'materialist' Daniel Dennett (geb. 1942). Hij vindt dat Chalmers en Nagel zich aanstellen. Volgens Dennett maken we een fundamentele denkfout die we hebben geërfd van René Descartes (zie H3).

Het Cartesiaanse Theater We stellen ons bewustzijn vaak voor als een klein mannetje in ons hoofd (een 'homunculus') die naar een scherm kijkt. Je ogen zijn de camera's, je oren de microfoons, en dat mannetje zit in de bioscoopzaal van je geest en zegt: "Ah, ik zie nu een rode appel." Dennett noemt dit spottend het **Cartesiaans Theater**. Hij zegt: dit theater bestaat niet! Er is geen centrale plek in het brein waar alles samenkomt. En er is al helemaal geen 'mannetje' (of ziel/ik) die zit te kijken .

Fame in the brain Wat is bewustzijn dan wel? Volgens Dennett is het een chaos van duizenden processen die tegelijkertijd plaatsvinden. Soms wint één proces het van de anderen (bijvoorbeeld: de geur van rook). Dat proces krijgt dan even alle aandacht en stuurt je gedrag en spraak aan. Dennett noemt dit **Fame in the brain** (beroemdheid in het brein). Bewustzijn is geen *ding*, maar *roem*. Net zoals 'beroemd zijn' geen magische eigenschap is, maar gewoon betekent dat veel mensen je kennen, zo is 'bewust zijn' niets anders dan dat bepaalde informatie in je brein even de overhand krijgt. Conclusie: Het 'Harde Probleem' is een illusie. Wij zijn gewoon hele complexe biologische machines. Er zit niemand in de controkamer; de machine bestuurt zichzelf .

Figuur 29 Een PET-scan van de hersenen, gebruikt om hersenactiviteit in kaart te brengen. Dit sluit aan bij het idee van 'fame in the brain,' waarbij bewustzijn wordt gezien als een emergent proces dat voortkomt uit de interactie van neurale netwerken, zonder dat er een centrale waarnemer is.

Figuur 30 "Fame in the brain" als metafoor: bewustzijn is geen centraal theater, maar een dynamisch proces waarin bepaalde hersenactiviteiten 'beroemd' worden en andere gebieden beïnvloeden. De uniforme beelden op de schermen symboliseren hoe specifieke gedachten tijdelijk de aandacht domineren, als onderdeel van een gedeeld en concurrerend netwerk van neurale signalen.

Verwerkingsopdrachten Hoofdstuk 8

A. Begrip & Analyse

1. De Zombie-check:

- Leg in je eigen woorden uit wat een 'filosofische zombie' is.
- Als jij je beste vriend(in) aankijkt, kun je dan *bewijzen* dat hij/zij geen zombie is? (Dit is het probleem van 'andermans geest' of *solipsisme*).

2. De Vleermuis: Nagel zegt dat we nooit kunnen weten hoe het is om een vleermuis te zijn.

- Geldt dit ook voor andere mensen? Kun jij *echt* weten hoe chocolade smaakt voor jouw buurman?
- Wat betekent dit voor onze mogelijkheid om elkaar volledig te begrijpen (empathie)?

B. Toepassing: AI en Westworld

3. **Casus:** In de serie *Westworld* zijn robots die pijn lijken te voelen en smeken om hun leven. * **Chalmers/Nagel:** Zouden zij zeggen dat deze robots bewustzijn hebben? Waarom wel/niet? (Denk aan: is er een 'binnenkant'?)

* **Dennett:** Zou hij zeggen dat deze robots bewustzijn hebben? Waarom wel/niet? (Denk aan: gedrag en informatieverwerking).

* *Jouw mening:* Als een robot niet te onderscheiden is van een mens, heeft hij dan ook mensenrechten?

C. Filosofische Reflectie (Logica-check)

4. **Dennetts Redenering:** Dennett redeneert ongeveer zo: * *P1:* Wetenschap kan alleen objectieve dingen verklaren. * *P2:* Als bewustzijn iets 'subjectiefs' of 'mysterieus' is, kan de wetenschap het nooit verklaren. * *P3:* We moeten aannemen dat de wetenschap uiteindelijk alles kan verklaren. * *Conclusie:* Dus bewustzijn is niet mysterieus, maar een fysiek proces (een illusie). * *Vraag:* Ben je het eens met Premisse 3? Is het wetenschappelijk wereldbeeld het *enige* juiste beeld? (Link terug naar H3: Verlichting).

D. Discussie (Nabespreking)

5. **Stelling:** "*Jij bestaat niet. Je bent slechts een bundel hersenactiviteit.*" * Dennett stelt dat het 'Ik' (het mannetje in het theater) een illusie is.

* **Verdedig de stelling:** Waarom is dit wetenschappelijk gezien logisch? * **Val de stelling aan:** Waarom is dit in tegenspraak met je meest directe ervaring? (Descartes: "Ik denk, dus ik ben").

Hoofdstuk 9: Filosofische Vraagstukken 2 – Wie is 'ik'?

Hoofdvraag: Wat maakt dat jij door de tijd heen dezelfde persoon blijft?

Inleiding: De vreemdeling in de spiegel

Pak er eens een foto bij van jezelf toen je drie jaar oud was. Je ziet een peuter die dingen lustte die jij nu vies vindt, die woorden brabbelde die jij niet meer gebruikt en die herinneringen had die jij allang vergeten bent. Je lichaam is sindsdien compleet veranderd; bijna elke cel is vervangen. Je karakter is anders, je kennis is anders.

Toch wijs je naar die foto en zeg je: "Dat ben ik."

Hoe kan dat? Als alles aan jou verandert – je lijf, je gedachten, je gevoelens – wat is dan die mysterieuze kern die hetzelfde blijft? Dat is het probleem van **Persoonlijke Identiteit**. Filosofen zoeken naar de 'lijm' die de 'jij' van gisteren verbindt aan de 'jij' van vandaag.

9.1 John Locke: Ik ben wat ik mij herinner

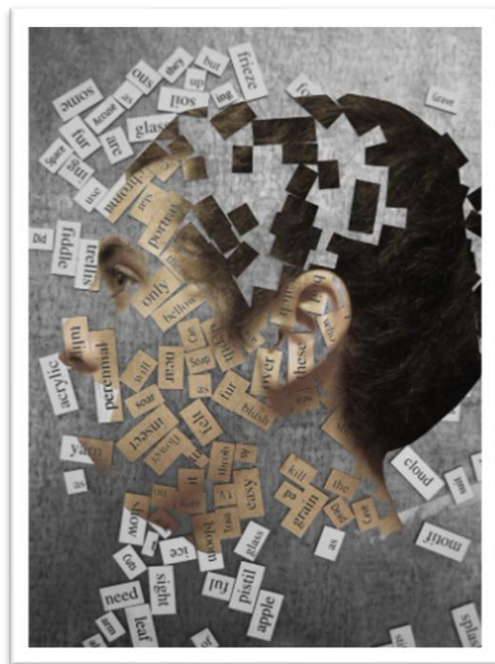
De Engelse filosoof John Locke (1632–1704) kwam met een oplossing die heel logisch klinkt. Hij zei: het gaat niet om je lichaam (want dat verandert constant), maar om je **bewustzijn**. Specifieker: het gaat om je **herinneringen**.

Zolang jij je kunt herinneren dat jij diegene was die gisteren die toets maakte, en dat jij diegene was die tien jaar geleden van de schommel viel, ben jij dezelfde persoon. Je identiteit reikt zo ver terug als je geheugen gaat. Volgens Locke ben je als een parelketting: elke herinnering is een parel die het heden aan het verleden vastknoopt. Als je alles zou vergeten (volledig geheugenverlies), zou je volgens Locke letterlijk een nieuw persoon zijn.

Kritiek: De Dappere Officier Toch klopt er iets niet. De filosoof Thomas Reid kwam met een beroemd raadsel om Locke onderuit te halen: **De Dappere Officier**.

Stel je een man voor in drie fases van zijn leven:

1. **Het Kind:** Hij steelt een appel en wordt gesnapt.

Figuur 31 Persoonlijke identiteit volgens Locke: het hoofd is opgebouwd uit woorden en fragmenten die herinneringen symboliseren. Deze herinneringen vormen samen het zelf, maar hun fragiele en verspreide aard benadrukt hoe identiteit afhankelijk is van de continuïteit van bewustzijn. Zonder herinneringen vervaagt het zelf.

2. **De Officier:** Als jonge militair verovert hij een vlag. Hij herinnert zich op dat moment nog dat hij als kind de appel stal.
3. **De Generaal:** Als oude man herinnert hij zich zijn heldendaad als officier. Maar... hij is vergeten dat hij ooit die appel stal.

Volgens de logica van Locke ontstaat er nu een probleem:

- De Generaal is dezelfde als de Officier (want hij heeft de herinnering).
- De Officier is dezelfde als het Kind (want hij heeft de herinnering).
- Dus de Generaal *moet* logischerwijs ook hetzelfde zijn als het Kind.
- MAAR: De Generaal herinnert zich het Kind niet meer. Volgens Locke is hij dan *niet* dezelfde persoon.

Reid toonde hiermee aan dat geheugen een wankel basis is voor identiteit. Ben je echt niet meer dezelfde persoon als je dingen vergeet?.

9.2 Derek Parfit: Identiteit bestaat niet (echt)

In de 20e eeuw gooide de filosoof Derek Parfit (1942–2017) het roer om. Hij stelde een radicale vraag: Waarom vinden we die 'identiteit' eigenlijk zo belangrijk?

Hij gebruikt het gedachte-experiment van de **Teletransporter** (bekend uit *Star Trek*). Stel: Je stapt in een machine op Aarde. De machine scant elke cel van je lichaam, vernietigt je lichaam, stuurt de data naar Mars, en bouwt je daar weer exact atoom-voor-atoom op. De 'Mars-jij' heeft al jouw herinneringen en stapt vrolijk uit de machine .

- Is die persoon op Mars *jou*?
- Of ben jij dood gegaan op Aarde en is dit een kopie?

Parfit zegt: het maakt eigenlijk niet uit. Er is geen magische kern of 'ziel' die behouden moet blijven. Wat telt is **psychologische continuïteit**. Er is een overlap van herinneringen, karaktertrekken en plannen. Je bent niet één vast 'Ding' door de tijd heen, maar meer een stroom van ervaringen die in elkaar overvloeien. Volgens Parfit is identiteit geen kwestie van "alles of niets" (je bent het wél of je bent het níet), maar een

Figuur 32 De Star Trek-transporter roept filosofische vragen op over persoonlijke identiteit: als een persoon wordt gedematerialiseerd en ergens anders opnieuw wordt opgebouwd, is dat dan nog steeds dezelfde persoon? Dit gedachte-experiment onderzoekt de relatie tussen fysieke continuïteit, bewustzijn en identiteit.

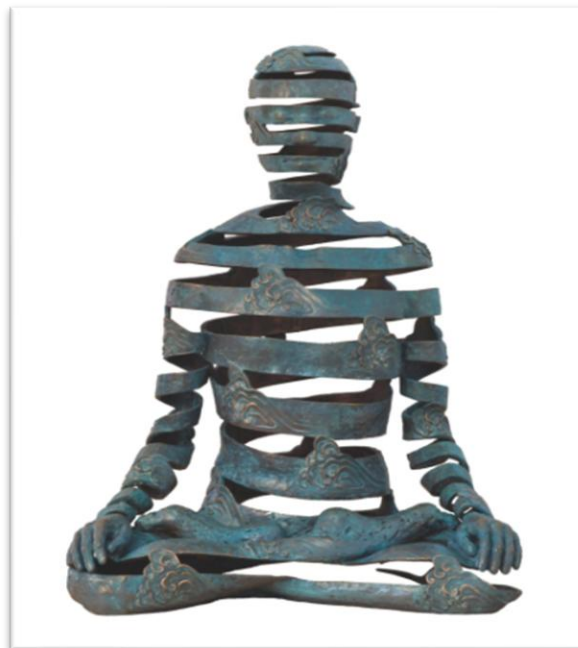
kwestie van **gradaties**. Je bent *ongeveer* dezelfde als gisteren, en een *beetje* dezelfde als tien jaar geleden .

9.3 Het Boeddhisme: Het Zelf is een illusie

Parfits ideeën schurken dicht aan tegen een eeuwenoude oosterse wijsheid. Het boeddhisme stelt al 2500 jaar dat het 'Zelf' (*Atman*) een illusie is. Dit noemen ze **Anatta** (niet-zelf).

Wij denken dat we een vaste kern hebben, een bestuurder in ons hoofd die alles meemaakt. Maar als je goed naar binnen kijkt (bijvoorbeeld tijdens meditatie), vind je die bestuurder nergens. Je vindt alleen losse onderdelen: een gedachte, een kriebel aan je neus, een herinnering, een gevoel van boosheid. Die komen en gaan. Er is geen 'houder' waar ze in zitten. Het Zelf is volgens deze visie als een **rivier**. Je kunt naar de Rijn wijzen en zeggen: "Dat is de Rijn." Maar het water is elke seconde anders, de bedding verandert, de vorm verandert. Er is geen 'vaste Rijn', er is alleen het stromen. Het vasthouden aan het idee "Ik ben belangrijk" en "Dit is van mij" is volgens het boeddhisme de bron van al ons lijden .

Figuur 33 Het boeddhistische concept van "geen zelf" (anatta). De figuur is opgebouwd uit open ruimtes en fragmenten, wat symboliseert dat het zelf geen vaste, permanente kern heeft. Het zelf is een illusie, een tijdelijke samenstelling van veranderlijke processen en ervaringen. Deze leegte weerspiegelt de boeddhistische visie dat het loslaten van het idee van een vast zelf kan leiden tot verlichting en innerlijke vrijheid.

Verwerkingsopdrachten Hoofdstuk 9

A. Begrip & Analyse

1. Locke vs. Reid:

1. Leg in eigen woorden uit waarom volgens John Locke *herinnering* de sleutel is tot identiteit.
2. Waarom bewijst het voorbeeld van de 'Oude Generaal' volgens Thomas Reid dat Lockes theorie niet klopt? (Gebruik de termen: $A=B$, $B=C$, $A\neq C$).

2. Het Schip van Theseus: Dit is een klassieke paradox. Stel je hebt een houten schip. Elk jaar vervang je één plank. Na 50 jaar zijn *alle* planken vervangen.

- Is het nog steeds hetzelfde schip?
- Stel dat iemand alle oude, weggegooide planken bewaart en daarvan het schip opnieuw in elkaar timmert. Welk schip is nu het 'echte' schip?
- Trek de vergelijking naar de mens: je cellen vernieuwen zich ook. Waarom vinden we het bij een mens makkelijker om te zeggen "het is nog steeds dezelfde" dan bij een schip?

B. Toepassing: De Teleporter

3. Zou jij instappen? Stel de Teletransporter van Parfit bestaat echt. Hij is 100% veilig (je komt er op Mars altijd perfect uit). Het is de enige manier om op Mars te komen voor een geweldige vakantie. - Zou jij instappen? Waarom wel/niet? - Stel nu dat de machine op Aarde *hapert*. Je wordt op Mars opgebouwd, maar op Aarde word je *niet* vernietigd. Nu zijn er twee van jou. Wie is de 'echte'? En verandert dit je antwoord op de vraag of je zou instappen?

C. Filosofische Reflectie (Identiteit en Social Media)

4. Wie ben jij online? Parfit zegt dat identiteit bestaat uit "psychologische verbindingen" (verlangens, plannen, herinneringen). - Op Instagram of TikTok laat je een bepaalde versie van jezelf zien (de leukste, grappigste of mooiste versie). - Is die online-versie een *deel* van jouw identiteit, of is het een *masker* (nep)? - Als je online heel anders doet dan in het echt (bijv. stoerder of gemener), ben je dan volgens Parfit eigenlijk "twee verschillende personen" aan het worden?

D. Discussie (Nabespreking) 5. Stelling: "Je mag een misdadiger niet straffen voor iets wat hij 30 jaar geleden heeft gedaan." - **Argumentatie:** Volgens Parfit en de biologie (celvernieuwing) is die man van 30 jaar later fysiek en mentaal bijna een totaal ander persoon dan de jonge dader. - **Opdracht:** Ben je het hiermee eens? Waarom houdt ons rechtssysteem vast aan het idee dat je je hele leven 'dezelfde' blijft?

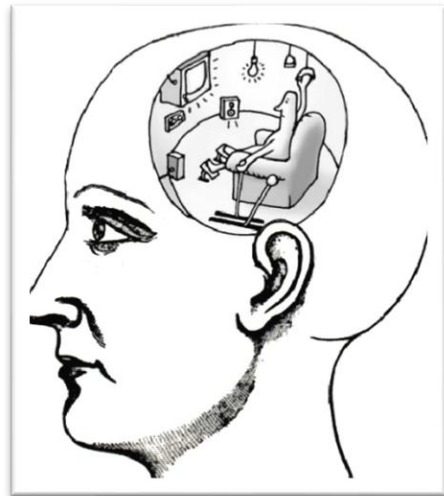
Hoofdstuk 10: Filosofische Vraagstukken 3 – Heb ik een vrije wil?

Hoofdvraag: Zijn wij de auteurs van onze daden, of rollen we als dominostenen door het leven?

Inleiding: Het gevoel van kiezen

Stel, je staat in de kantine. Je twijfelt: een broodje gezond of een saucijzenbroodje? Je voelt de strijd, je weegt de opties af en uiteindelijk pak je het broodje gezond. "Goed gedaan," denk je bij jezelf. "Ik heb de juiste keuze gemaakt."

Dit gevoel – dat jij op een kruispunt staat en *zelf* bepaalt welke kant je opgaat – noemen we de **Vrije Wil**. Het is het fundament van ons rechtssysteem, onze opvoeding en onze trots. Als je geen vrije wil had, waarom zou je dan je best doen voor een toets? En waarom zouden we een moordenaar straffen? Toch zeggen veel filosofen en hersenwetenschappers dat dit gevoel een illusie is. Ze zeggen: je koos dat broodje niet 'zomaar'. Je keuze lag al vast door je genen, je opvoeding en de chemie in je brein, lang voordat jij je ervan bewust was.

Figuur 34 Descartes' dualistische visie op de vrije wil en het bewustzijn. Volgens Descartes bestaat de mens uit een niet-materiële geest die vanuit een centrale positie controle uitoefent over het lichaam. De geest is vrij van de natuurwetten van de materiële wereld en is de oorsprong van bewuste keuzes en morele verantwoordelijkheid.

10.1 Drie kampen in de arena

In het debat over vrije wil zijn er drie hoofdposities.

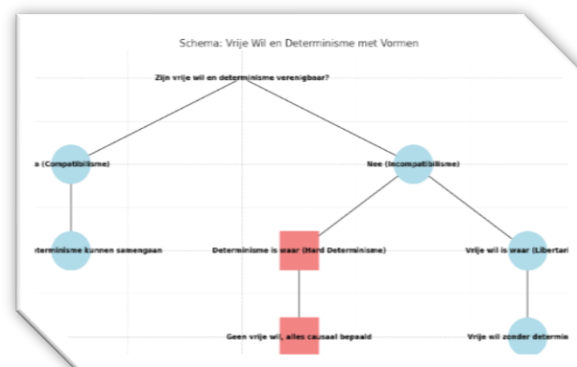
1. Het Libertarisme: De onveroorzaakte oorzaak Dit is de positie die de meeste mensen intuïtief aannemen. Libertariërs geloven dat de mens een uitzondering is op de natuurwetten. Ja, als je een bal schopt, vliegt hij weg (oorzaak -> gevolg). Maar in de menselijke geest werkt dat anders. Wij kunnen een nieuwe keten van gebeurtenissen starten. Wij zijn een "onveroorzaakte oorzaak". Je verleden en je omgeving hebben invloed, maar op het moment suprême kun jij 'Nee' zeggen. Sartre (H6) was een radicale aanhanger van deze visie: we zijn *veroordeeld* tot vrijheid.

2. Het Determinisme: Alles staat vast

Deterministen kijken naar de wetenschap en zeggen: "Waarom zou de mens een uitzondering zijn?" Alles in het heelal heeft een oorzaak. De Big Bang veroorzaakte sterren, sterren veroorzaakten planeten, evolutie veroorzaakte mensen. Jouw brein bestaat uit atomen. Atomen volgen natuurwetten. Dus: elke gedachte die jij hebt, is het gevolg van de gedachte ervoor, en die weer van een chemische reactie, en die weer van wat je gisteren at, enzovoort. Als we het heelal terug zouden spoelen naar gisteren en we drukken weer op 'play', dan zou jij *exact* hetzelfde doen. Je kon niet anders kiezen. Vrije wil is een fabeltje.

3. Het Compatibilisme: Een middenweg? Compatibilisten (zoals de filosoof Daniel Dennett) proberen de kool en de geit te sparen. Ze zeggen: "Oké, waarschijnlijk is de wereld deterministisch. Maar we hebben *toch* een soort vrije wil." Hoe dan? Door 'vrijheid' anders te definiëren. Vrijheid is niet 'kunnen toveren met de natuurwetten', maar: *doen wat je wilt zonder dwang*. Als niemand een pistool tegen je hoofd zet, en jij kiest dat broodje omdat jij dat wilt (ook al komt die wil voort uit je hersenchemie), dan ben je 'vrij' genoeg om verantwoordelijk te zijn.

Figuur 35 Drie posities met betrekking tot de vrije wil.

10.2 Spinoza: De vallende steen

De beroemdste determinist is de Nederlandse filosoof Baruch Spinoza (1632–1677). Hij gebruikte een prachtig gedachte-experiment.

Stel je een steen voor die door de lucht vliegt nadat iemand hem heeft geworpen. Stel nu dat die steen kan denken. Terwijl hij vliegt, denkt hij: "Ik wil nu graag naar beneden vallen." Hij raakt de grond en denkt tevreden: "Dat heb ik maar mooi besloten." Volgens Spinoza zijn wij die steen. Wij vliegen door het leven, voortgestuwd door oorzaken die we niet kennen (onze driften, onze jeugd, onze hormonen). Omdat we de *oorzaak* niet zien, denken we dat we de beweging *zelf* wilden. Spinoza's conclusie is hard maar helder: "**De**

mens is niet een koninkrijk binnen een koninkrijk."

Wij staan niet boven de natuur, we zijn er onderdeel van. Vrijheid is een illusie die voortkomt uit onwetendheid .

10.3 De Gevolgen: Schuld en Boete

Als Spinoza en de deterministen gelijk hebben, hebben we een groot maatschappelijk probleem. Ons strafrecht is gebaseerd op **vergelding**: je verdient straf omdat je *schuldig* bent. Je had het goede kunnen doen, maar je koos het kwade. Maar als een moordenaar 'geprogrammeerd' was door zijn slechte jeugd en genetische afwijkingen in zijn brein, kun je hem dan nog haten? Is hij dan niet net zo onschuldig als een auto waarvan de remmen weigeren?

Figuur 36 Spinoza geloofde dat alles in de wereld noodzakelijk voortkomt uit voorafgaande oorzaken, zoals een logisch en oneindig systeem. In zijn werk benadrukte hij dat ons gevoel van vrije wil voortkomt uit onwetendheid over deze oorzaken. Hoe meer we begrijpen van deze noodzakelijkheid, hoe meer we ware vrijheid vinden in acceptatie en rationeel inzicht.

Als we het determinisme accepteren, moeten we anders naar straf kijken:

- **Niet:** Wraak nemen ("Jij bent slecht, dus jij moet lijden").
- **Wel:** Preventie en Reparatie ("Jouw brein is gevaarlijk, dus we moeten je opsluiten of behandelen om de samenleving te beschermen").

Spinoza zei: "*Niet bespotten, niet betreuren, niet veroordelen, maar begrijpen.*" .

Misschien leidt het verlies van vrije wil dus niet tot chaos, maar juist tot meer mededogen.

'Het menselijke handelen niet bespotten, niet betreuren, niet veroordelen, doch begrijpen.

-Benedictus de Spinoza

Verwerkingsopdrachten Hoofdstuk 10

A. Begrip & Analyse

1. **De Steen van Spinoza:** Leg in je eigen woorden uit wat Spinoza bedoelt met de metafoor van de vliegende steen. Waarom denken wij dat we vrij zijn?
2. **Drie posities:**
  - Je slaat je wekker kapot omdat je je verslapen hebt.
  - *Libertariër:* "Je bent schuldig, want..."
  - *Determinist:* "Je kon er niets aan doen, want..."
  - *Compatibilist:* "Je bent verantwoordelijk, want..."

B. Toepassing: De Hersen Tumor

3. **Rechtszaak Casus:** In Amerika was er een man die plotseling pedofiele neigingen kreeg en kinderen begon lastig te vallen. Hij werd veroordeeld. Later ontdekten artsen een grote tumor in zijn hersenen die op zijn 'impuls-centrum' drukte. Ze haalden de tumor weg, en zijn neigingen verdwenen direct.

* Was deze man 'vrij' toen hij de misdaden pleegde?

* Stel dat er géén tumor was gevonden, maar dat hij gewoon "slechte genen" had. Maakt dat verschil voor de schuldvraag? Beargumenteer je antwoord vanuit het determinisme.

C. Filosofische Reflectie (Logica-check)

4. Het Dilemma van Determinisme:

* *P1:* Als het determinisme waar is, liggen al onze acties vast.

* *P2:* Als onze acties vastliggen, zijn we niet verantwoordelijk voor wat we doen.

* *P3:* Als we niet verantwoordelijk zijn, is straffen onrechtvaardig.

* *Conclusie:* Als het determinisme waar is, is straffen onrechtvaardig.

* *Opdracht:* Een compatibilist is het niet eens met deze conclusie. Welke premisse (P1, P2 of P3) zou een compatibilist aanvallen? Leg uit waarom.

D. Discussie (Nabespreking)

5. **Stelling:** "Zonder geloof in vrije wil worden mensen lui en immoreel."

* Er is onderzoek dat suggereert dat mensen die horen dat ze geen vrije wil hebben, vaker spieken bij proefwerken ("Ik kan er toch niks aan doen").

* **Opdracht:** Bedenk een tegenargument. Waarom zou het besef van determinisme (Spinoza's inzicht) je juist een *beter* mens kunnen maken?